

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «Оцінювання рівня соціальної безпеки та її відновлення в
Україні»

Виконав: студент групи СЗ-23-1мз
Вікторів Олександр Георгійович
Спеціальність 232«Соціальне забезпечення»
Керівник к. держ. упр., доц. Корягіна Т.В.

Рецензент _____

_____

(місце роботи)

_____

(посада)

_____

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Дніпро – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики
Ступінь вищої освіти магістр
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ В.Є.Тараненко

“ 04 ” вересня 2024 р.

**ЗАВДАННЯ
НА МАГІСТЕРСЬКУ КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ**

Вікторова Олександра Георгійовича

1. Тема роботи «Оцінювання рівня соціальної безпеки та її відновлення в Україні»

керівник роботи к.держ. упр., доц. Корягіна Т.В.

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджена наказом УМСФ від “03” вересня 2024 р. № 664 кс

2. Строк подачі студентом закінченої роботи 03.01.2025

3. Вихідні дані до роботи: 1 Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навчальний посібник. 2. Державна служба статистики.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки.

1. Теоретико-методичні аспекти впливу соціальних загроз на національну безпеку.

2. Оцінка стану забезпечення соціальної безпеки населення України.

3. Перспективи забезпечення соціальної безпеки населення в Україні.

5. Перелік графічного матеріалу (Рисунки: Динаміка основних абсолютних показників демографічної безпеки України у 2020-2022 рр.; Показники безробіття в Україні у 2017-2022 рр.; Динаміка часток видатків на соціальну безпеку населення у видатках Зведеного бюджету України у 2020-2022 рр., Динаміка видатків зведеного бюджету та частки видатків на соціальну безпеку населення у 2020-2022 рр.; Структура страхових виплат в США у 2022 р. Таблиці: Динаміка основних показників соціально економічного стану України за 2020-2022 рр.; Індикатори соціальної безпеки населення України у 2020-2022 рр.; Оцінка основних показників та індикаторів соціальної безпеки за групою «ринок праці» у 2020-2022 рр.; Динаміка видатків зведеного бюджету та частки видатків на соціальну безпеку населення у 2020-2022 рр.; Роль видатків на соціальний захист та безпеку населення у формуванні Зведеного бюджету України у 2020-2022 рр.; Дані щодо задоволення потреб отримувачів базової соціальної допомоги в Німеччині; Напрями удосконалення української системи соціальних виплат із застосуванням зарубіжного досвіду та ін.

6. Дата видачі завдання “04” вересня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ за/п	Назва етапів магістерської кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	04.09.2024	виконано
2.	Пошук та опрацювання літературних джерел	05.09.2024 – 15.09.2024	виконано
3.	Написання вступу кваліфікаційної роботи	15.09.2024 – 30.09.2024	виконано
4.	Виконання I розділу	01.10.2024 – 20.10.2024	виконано
5.	Виконання II розділу	21.10.2024 – 20.11.2024	виконано
6.	Виконання III розділу	21.11.2024 – 10.12.2024	виконано
7.	Написання висновків	20.12.2024 – 24.12.2024	виконано
8.	Оформлення роботи і передача на перевірку науковому керівнику	25.12.2024 – 03.01.2025	виконано
9.	Захист кваліфікаційної роботи згідно графіку		

Студент _____
(підпис)

Вікторів О.Г.

Керівник _____

(підпис)

Корягіна Т.В.

(прізвище, ім'я, по батькові)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

АНОТАЦІЯ

Вікторів О.Г. Оцінювання рівня соціальної безпеки та її відновлення в Україні.

Магістерська кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр» за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2025.

Магістерська кваліфікаційна робота складається з вступу, 3 розділів, висновків. Викладена загалом на 65 сторінках, основний текст – на 61 стор., містить 11 таблиць, 5 рисунків. Список використаних джерел містить 44 найменувань.

Зміст анотації:

В магістерській кваліфікаційній роботі проаналізовано стан наукових досліджень з обраної теми та досліджено зміст понятійно-категоріального апарату; визначено ключові тенденції формування соціальних загроз національній безпеці України, проведено оцінку індикаторів соціальної безпеки в Україні; висвітлено зарубіжний досвід забезпечення соціальної безпеки населення та можливості його імплементації в Україні; обґрунтовано пропозиції щодо напрямів забезпечення соціальної безпеки в Україні.

Ключові слова: національна безпека, соціальні загрози, соціальна безпека, безробіття, доходи населення, соціальне забезпечення.

ABSTRACT

Viktorov O.G. Assessment of the level of social security and its restoration in Ukraine.

Graduation work for obtaining a higher education degree «master» in the specialty 232 «"Social welfare"». – University of Customs and Finance, Dnipro, 2025

The master's thesis consists of an introduction, 3 chapters, and conclusions. It is presented in total on 65 pages, the main text is on 61 pages, contains 10 tables, 5 figures. The list of used sources contains 44 names.

Abstract content:

The master's qualification work analyzes the state of scientific research on the chosen topic and explores the content of the conceptual and categorical apparatus; identifies key trends in the formation of social threats to the national security of Ukraine, evaluates the indicators of social security in Ukraine; highlights foreign experience in ensuring social security of the population and the possibility of its implementation in Ukraine; substantiates proposals for the directions of ensuring social security in Ukraine.

Keywords: national security, social threats, social security, unemployment, income, social security

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ ЗАГРОЗ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ	8
1.1 Теоретичні основи дослідження національної безпеки України	8
1.2 Соціальна складова національної безпеки України	14
1.3 Шляхи забезпечення соціальної безпеки України	19
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2 ОЦІНКА СТАНУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	25
2.1 Сучасні тенденції забезпечення соціальної безпеки в Україні	25
2.2 Оцінка індикаторів соціальної безпеки в Україні	32
2.3 Аналіз обсягів та структури фінансування соціальної сфери в Україні	36
Висновки до розділу 2	42
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ	43
3.1 Зарубіжний досвід забезпечення соціальної безпеки населення та можливості його імплементації в Україні	43
3.2 Пропозиції щодо напрямів забезпечення соціальної безпеки в Україні	51
Висновки до розділу 3	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62

ВСТУП

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена тим, що побудова системи національної безпеки та ефективність її функціонування безпосередньо залежать від змісту та спрямованості державної політики, в рамках якої формуються цільові орієнтири, встановлюються національні пріоритети у сфері безпеки, закріплюються правові основи регулювання принципів роботи та сфери компетенції спеціальних органів, здійснюється безпосереднє керівництво механізмом захисту людей, суспільства і держави від можливих негативних загроз. Водночас не кожен інструмент політичного впливу може дати необхідні результати та позитивно вплинути на стан національної безпеки.

Формування політики, що відповідає вимогам рівня безпеки України, є гострою потребою в умовах необхідності відновлення країни. Останні драматичні зміни в нашій країні вимагають нових підходів до визначення фундаментальних засад діяльності у сфері безпеки. При цьому особливого значення набув соціальний аспект питання. Минулий і останній історичний досвід показує, що ігнорування соціальних параметрів політики може призвести до серйозних прорахунків у багатьох сферах суспільного життя з особливо згубними наслідками для умов національної безпеки.

Значний внесок в дослідження проблематики національної безпеки був зроблений такими науковцями, як: Ареф'єва О., Барановський О., Бичко І., Бланк І., Генсова Є., Гуленков М., Данилишин Б., Демент'єв В., Донець Л., Задорожний Г., Ільїн І., Козаченко Г., Лукашевич М., Мезенцева Н., Мунтіян В., Михайлов В., Недолішній П., Новак Н., Олуйко В., Покропивний С., Попов М., Рибалко В., Скуратівський В., Тумар М., Чернявський А., Шахов В., Шира Т., Штельмах О., Якубовський О. та інші.

Метою магістерської кваліфікаційної роботи є обґрунтування теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо побудови та реалізації механізму зниження соціальних загроз національній безпеці України.

Для досягнення поставленої мети роботи необхідно було вирішити

наступні завдання:

- дослідити еволюцію наукових поглядів щодо визначення категорії національна безпека;
- систематизувати та виокремити соціальну складову національної безпеки;
- розкрити теоретичні та методичні положення сутності механізму забезпечення національної безпеки України;
- розкрити сучасні тенденції забезпечення соціальної безпеки в Україні;
- провести аналітичну оцінку індикаторів соціальної безпеки в Україні;
- проаналізувати стан фінансування соціальної сфери в Україні;
- визначити можливості імплементації закордонного досвіду забезпечення соціальної безпеки населення в Україні;
- обґрунтувати пропозиції щодо відновлення соціальної безпеки в Україні.

Об'єктом дослідження є процеси управління національною безпекою України.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних і прикладних засад впливу на соціальні загрози національній безпеці України.

Методичною основою для вирішення поставлених завдань є загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, наприклад: історичного аналізу, системного аналізу та синтезу, теоретичного узагальнення – для з'ясування сутності категорії «національна безпека», упорядкування та узагальнення понятійного апарату соціальної складової національної безпеки; статистичного аналізу, економіко-порівняльного аналізу – для проведення аналізу стану забезпечення соціальної безпеки населення України; графічні методи – для побудови рисунків і таблиць, з метою візуалізації підсумків дослідження; системного підходу – для розробки можливих шляхів забезпечення соціальної безпеки в Україні.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, офіційні дані Державної служби статистики України,

наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, матеріали Інтернет-видань.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у розвитку теоретичних основ та обґрунтуванні прикладних рекомендацій щодо побудови і реалізації механізмів зниження соціальних загроз національній безпеці України.

Структура та обсяг роботи. Магістерська кваліфікаційна робота складається із вступу, 3 розділів, висновків і пропозицій. Робота викладена на 65 сторінках, містить 11 таблиць, 5 рисунків. Список використаних джерел містить 44 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ ЗАГРОЗ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ

1.1 Теоретичні основи дослідження національної безпеки України

Протягом всієї історії світової цивілізації забезпечення безпеки завжди було основною метою суспільного буття, оскільки воно притаманне всій соціальній структурі суспільства, починаючи від індивіда і закінчуючи будь-якою соціальною групою. При аналізі питань безпеки необхідно вивчити основні концептуальні підходи, що визначають сутність і роль концепції безпеки в різних системах. Слово «безпека» вперше було вжито англійським філософом Р. Гроссетестом у 1190 році, що означає ««спокійного стану духу людини, яка вважає себе захищеною від будь-якої небезпеки», але це значення з'явилося лише в XVII столітті, про те використовується рідко [1].

Питання забезпечення безпеки хвилювало багатьох філософів, політологів, істориків та правознавців. Платон і Аристотель обговорювали завдання і функції держави у сфері безпеки [2; 3]. Платон вважав, що суспільство і люди є двома симетричними і взаємодоповнюючими системами. Він вважав, що країна повинна приділяти особливу увагу воїнам, які забезпечують національну безпеку, оскільки «Вони охороняли б державу від зовнішніх ворогів, а всередині оберігали б дружніх громадян, щоб у цих не було бажання, а у тих – сил творити зло».

Аристотель розумів безпеку всього суспільства як державну безпеку, в якій «людина по суті є політичною істотою», і головними загрозами він бачив несправні державні інститути та розшарування власності громадян.

Слід зазначити, що проблема вироблення єдиного підходу до визначення національної безпеки актуальна для багатьох країн, і Україна не є винятком. У зарубіжних наукових матеріалах термін «національна безпека» вперше був використаний як синонім «національної оборони» в листі до Конгресу

президента США Т. Рузвельта (1901-1909) в 1904 році термін «національна безпека» був використаний при поясненні, що зона Панамського каналу була створена в інтересах національної безпеки. У 1940-х роках Сполучені Штати прийняли Закон про національну безпеку, який визначив національну безпеку як комплекс питань внутрішньої, зовнішньої та військової політики для збалансованого вирішення питань використання США. використовує різні засоби - військові і невійськові у своїй зовнішній політиці [4]. Тому, починаючи з кінця 1940-х років, забезпечення національної безпеки стали розглядати як здатність країни захищати національні цінності та інтереси в конкретних зовнішніх і внутрішніх умовах.

Подальший розвиток концепції національної безпеки пов'язаний з іменем Г. Моргентау, засновника школи політичного реалізму, ключовим поняттям теоретичної основи якої є головний принцип збереження та посилення влади та впливу держави [5].

Оскільки спочатку «національна безпека» визначалася як здатність захищати людей і національну територію від будь-якої зовнішньої загрози та протидіяти [6], то в американській традиції воно вважається синонімом оборонної політики і повністю замінює зовнішню політику [7].

Протягом останніх десятиліть поняття національної безпеки безперервно формувалося за відсутності єдиного визначення поняття національної безпеки. Тому відомий американський дослідник Т. Мосс у 1973 р. писав: «Національна безпека є настільки складним поняттям, що ніхто не може дати його визначення». Інший дослідник А. Вулферс вважає, що національна безпека – це «розпливчасті символи», які не мають конкретного значення взагалі [9]. Ми вважаємо, що дослідження національної безпеки не можна обмежувати лише військовою політикою, тому ще у 1980-х роках американські фахівці почали займатися науковими розвідувальними дослідженнями та вивчати внутрішні фактори, які впливають на національну безпеку, і це не випадково. Формування оборонної політики [10] Б. Рассет, Т. Ріссі-капа, Е. Мей, Д. Штайнбрунер, Т. Морган, Д. Най, П. Вілсон та ін.

Події першої чверті 21 століття (терористичні акти в США у вересні 2001 року, так звані «кольорові» революції в багатьох країнах світу, зміни клімату, боротьба за ресурси, глобальна пандемія 2020 року та інше) змусили дослідників у різних країнах світу шукати пояснення глобальних змін, що відбуваються в житті людської цивілізації, потребує нового підходу до розуміння сенсу безпеки. Крім того, гарантувати сьогоднішню національну безпеку може вже не одна держава, а лише система міждержавних відносин, у якій безпека кожного є водночас і безпекою кожного.

Вважаємо, що в сучасних умовах актуальним стає вивчення концептуальних підходів до визначення проблем безпеки. По-перше, національну безпеку слід розглядати як важливий суспільно-державний управлінський феномен. На нашу думку, поняття «безпека» має мати загальний зміст, який об'єднує всю сукупність видів безпеки і не залежить від галузевих особливостей.

Вважаємо, що національна безпека має ґрунтуватися на розумінні безпеки як загального, багатоаспектного державного адміністративно-соціального явища, що розглядається в розрізі трьох гілок розвитку навколишнього світу – небіологічної природи, біологічної природи та людського суспільства. Цю точку зору підтверджує той факт, що управління загалом і державне управління зокрема є об'єктивно необхідними передумовами життєдіяльності соціальних організмів (на наш погляд, державу також можна вважати соціальними організаціями) в неживій природі, організмах (біологічні системи) і суспільство (соціальні системи), взаємопов'язані та взаємозалежні. У цьому сенсі загальне поняття безпеки життєдіяльності слід розглядати як захист усього матеріального світу і людського суспільства від різноманітних природних негативних впливів, тобто об'єктами безпеки є природа і суспільство. За різними об'єктами безпеку життєдіяльності можна поділити на: безпеку виживання людини (особиста та майнова безпека), екологічну безпеку та національну безпеку. Нам здається природним, що ці три види безпеки життєдіяльності взаємопов'язані і взаємозумовлені, тому що, по-перше,

основним елементом в них є люди, по-друге, безпека є цілим і неподільним.

Під безпекою людського існування ми будемо розуміти стан захищеності людини як біологічної істоти, тобто передбачених природою фізіологічних потреб, від негативних впливів, які можуть завдати шкоди її тілу та майну. Воно гарантується дотриманням людиною певних інстинктивних чи досвідчених правил і норм поведінки (пожежної безпеки, епідеміологічної безпеки, охорони праці тощо) у повсякденному житті та побуті.

Екологічна безпека – це стан, при якому людина та навколишнє середовище захищені від негативного впливу природної та техногенної природи.

Темою нашого дослідження є національна безпека, під якою розуміється стійкий стан існування людини як суспільства (громади).

Вважаємо, що класичним науковим визначенням безпеки є формула, запропонована відомим американським вченим Вулферсом: «Об'єктивно безпека означає відсутність загроз для існуючих цінностей» [13]. Ми вважаємо, що з цього визначення можна зробити висновок про те, що безпека є неодмінною умовою існування людей, суспільств і націй, яка дозволяє зберегти накопичені цінності як гарантію можливості їх подальшого прогресу.

Багато теоретико-правових тлумачень визначення безпеки містять у собі прагнення передати цей стан за допомогою специфічних ознак, наприклад, описуючи його як стан або положення потенційної жертви, коли немає небезпеки (загрози), немає можливості виникнути ситуації, в якій хтось або щось створює можливість або загрозу заподіяння шкоди, втрат чи нещастя» [12], як вказує академік В. Вернадський або зазначено в матеріалах Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН), через «національну стійкість» [13].

На наш погляд, поняття «безпека» є взаємопов'язаним із поняттям «небезпека», тому в більшості випадків вона описується як стан захищеності від небезпек. Небезпека трактується як «можливі або реальні явища, події та процеси, які можуть завдати шкоди людині, соціальній групі, суспільству, державі, людському суспільству й Землі або, навіть, знищити їх, нанести шкоду

їхньому благополуччю, зруйнувати матеріальні, духовні й природні цінності, викликати деградацію, зупинити розвиток» [14]. У реальному житті завжди існують різноманітні небезпеки, тому категорія «національна безпека» є не абсолютною, а відносною і має сенс лише тоді, коли пов'язана з конкретними об'єктами чи сферами діяльності людини та навколишнього світу. Правильне розуміння національної безпеки має ґрунтуватися на комплексних наукових дослідженнях.

Тому загальна теорія безпеки об'єднує багато науково-прикладних аспектів і зосереджується на вивченні інститутів, сил і засобів забезпечення безпеки особистості, суспільства та країни під комплексним впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів. Реляційна теорія розуміє будь-яку небезпеку як зв'язок між взаємодіючими явищами, процесами та об'єктами, при якому одна сторона (суб'єкт) може заподіяти шкоду або збиток, якщо між цими зв'язками розвиваються протиріччя або руйнується стійкість цих зв'язків та заподіяння шкоди іншій особі (об'єкту). При цьому вплив небезпеки можна уявити як статично, так і динамічно.

Уявляється, що «варто виділити два основних підходи до розгляду змісту національної безпеки: по-перше, її абсолютне тлумачення, яке передбачає, звісно, нереальну ситуацію; по-друге, її відносне тлумачення, яке вказує на те, що в реальному суспільстві існують певні небезпеки. При цьому чим складнішим є суспільний організм, тим більша кількість небезпек існує під час його функціонування» [15].

Вважаємо, що концептуально національна безпека має бути тісно інтегрована з усіма аспектами суспільного життя, а її основним завданням є розвиток суспільного життя. Розвиток – це незворотна, спрямована, закономірна зміна конкретного матеріального об'єкта, що веде до виникнення якісно нового його стану або виникнення принципово нового об'єкта як цілісної і унікальної системи. Тільки наявність усіх цих ознак відрізняє процес розвитку від інших змін. У той же час слід також зазначити, що цілі розвитку та мета забезпечення національної безпеки протилежні за природою та змістом:

органічний розвиток потребує постійного розширення та інновацій у сфері суспільного життя, тоді як національна безпека потребує стабільності. Існуюча ситуація, обмеження інноваційної діяльності. Можна побачити, що реальний зв'язок між розвитком і національною безпекою є складним і діалектичним, оскільки дві найважливіші функції суспільної життєдіяльності тісно пов'язані між собою і в принципі не можуть виконуватися окремо. Концептуально національна безпека не може розглядатися як окремий об'єкт дослідження, вона може бути лише висвітлена специфічними методами дослідження різних аспектів національного та суспільного розвитку, тобто, це об'єкт, представлений системою та її зв'язками.

Слід зазначити, що національна безпека зазвичай визначається двома категоріями першого порядку «захищеність» та «стабільність», спільним для яких є те, що вони стикаються з однаковими небезпеками та загрозами. Проте потреба в безпеці виникає і існує там, де відбувається протистояння, а в національній безпеці – там, де формуються умови для взаємодії та співпраці.

З цієї точки зору такі категорії, як «захист» та «захищеність», звужують свій зміст, зменшують функцію національної безпеки та атрибути послаблення та запобігання небезпекам і загрозам, що «неминуче призведе до стагнації розвитку».

Також не зовсім коректно розглядати національну безпеку і як стабільність. «Стабільність і національна безпека є неодмінними умовами розвитку суверенної держави, а забезпечення стабільного зовнішнього і внутрішнього середовища для держави є невіддільним від підвищення національної безпеки. Разом із тим держава може почуватися в безпеці не лише в процесі спокійного еволюційного розвитку, а й у період нестабільності (активних змін). Поняття стабільності держави доцільно визначати як відсутність загроз (небезпек) особі, суспільству та державі або забезпечення захищеності за наявності таких, а отже, заданої стійкості об'єкта стосовно можливих небезпечних впливів. А це означає, що національну безпеку слід розглядати як її системну властивість, що дозволяє розвиватися і процвітати в

умовах конфліктів, невизначеності й ризиків на основі самоорганізації та управління – як атрибут соціальної системи, втрата якого призводить до загибелі системи» [16].

Отже, національна безпека – це система, в якій постійно взаємодіють інтереси особистості, суспільства, країни та загрози цим інтересам. До її основних елементів експерти відносять політичну, економічну, соціальну, інформаційну, технологічну, екологічну, гуманітарну та військову безпеку. Під загрозами національній безпеці розуміють поведінку, яка ускладнює або унеможливорює реалізацію національних економічних інтересів і створює небезпеку для соціально-економічних і політичних систем, національних цінностей і життєдіяльності національної безпеки.

1.2 Соціальна складова національної безпеки України

Національна безпека є першочерговою потребою існування будь-якого національно-державного утворення, а до її основних функцій належить регулювання суспільних відносин для узгодження та повного задоволення різноманітних інтересів людей, суспільства та країни.

Від ефективності вирішення соціально-економічних проблем залежить виживання і стабільне функціонування соціальної системи (концепція «функціонального командування», представниками якої є Р. Бейлз, Т. Парсонс, Б. Шилс). Визначальними вчені називають питання відтворення соціальних структур і послаблення соціальної напруги. «Посилення соціального пресу у суспільстві є основною причиною його маргіналізації, що в свою чергу призводить до масштабних соціальних конфліктів» [17].

Соціальна складова національної безпеки – поняття багатоаспектне. Його визначення включає: по-перше, оцінку соціальної напруги, яка в окремих випадках може призвести до потужних соціальних вибухів і регіонального сепаратизму.

По-друге, це ступінь незадоволеності населення рівнем соціально-

економічного розвитку країни та власним добробутом. За останні роки кількість людей, які відчують потребу активно протестувати проти погіршення умов життя, значно зростає.

По-третє, це підготовка та можливість для кожного зайнятися продуктивною працею. Мотивація до трудової діяльності ослабла через невирішеність майнових питань, неадекватну податкову політику та серйозну корупцію в адміністративній системі країни. «Ці процеси можуть становити загрозу національній безпеці за двома напрямками:

- економічна безпека держави (низька професійна та територіальна мобільність населення, професійна деградація та втрата кваліфікації внаслідок тривалого перебування в стані безробіття (відкритого чи прихованого) і відтоку до сфери неформальної зайнятості, виїзд за межі країни висококваліфікованих спеціалістів);
- соціально-політична стабільність країни. Ці напрями значною мірою визначаються становищем різних груп населення на ринку праці» [18].

Концепція національної безпеки України (основні засади державної політики) (1997 р.) визначає 7 напрямів національної безпеки України, в тому числі соціальну безпеку, тоді як прийнятий у 2003 р. Закон України «Про основи національної безпеки України» термін «соціальна безпека» вже не включає, а містить та визначає лише загрози національним інтересам України та національній безпеці у соціально-гуманітарній сфері: «невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; зростання дитячої та підліткової

бездоглядності, безпритульності, бродяжництва» [19].

Науковці Міністерства праці та соціальної політики України та Центру перспективних соціальних досліджень НАНУ узагальнюють різні підходи до визначення та розуміння поняття «соціальна безпека»: «соціальна безпека — стан суспільства, в тому числі всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, за якого забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ — матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних тощо, що визначають якість життя людини і суспільства в цілому та гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного та психічного здоров'я людей» [20].

Загалом погоджуючись із запропонованим визначенням, відмітемо, що в запропонованому розумінні термін «соціальна безпека» є надто загальним і широким (захист внутрішнього конституційного ладу належить до сфери національної безпеки, зовнішню безпеку слід розглядати з позиції суб'єкта міжнародних відносин, враховуючи позицію національного інтересу тощо).

Вважаємо, що при конструюванні поняття «соціальна безпека» необхідно виходити з того, що вона належить до більш складної наукової категорії — національної безпеки, яка уособлює собою захист особистості, соціальних груп, суспільства від загроз їх життєвих інтересів, прав і свобод. Виходячи з цього, у загальному вигляді об'єктом соціального забезпечення є особа, яка має важливі права і свободи у соціальній сфері: право на гідний рівень життя, право на працю та її оплату, освіту, відпочинок, гарантоване соціальне забезпечення від держави.

Тому в переважній більшості наукових праць соціальна складова безпеки держави України визначається як «соціальна безпека», хоча на законодавчому рівні цей термін не закріплений. Очевидно, з цим можна погодитись, оскільки відповідні дослідження мають інтегрувати питання національної безпеки України з пріоритетами державної соціальної політики, а загрози у соціальній сфері набувають все більшого значення для забезпечення національної безпеки

України.

Такий підхід також дозволяє досліджувати загрози національній безпеці, визначальними факторами яких є:

- безробіття;
- нелегальна зайнятість;
- нелегальна трудова міграція;
- бідність.

Дослідження цих складних проблем передбачає застосування системного підходу, оскільки соціальна структура суспільства – це система, елементами якої є індивіди, об'єднані в громадські організації, асоціації, політичні партії тощо. У цьому випадку асоційований вплив на систему може бути як конструктивним, так і деструктивним. Остання визначається інтересами кожного структурного елемента в процесі взаємозв'язку і взаємодії із зовнішнім середовищем. Коли між кількома групами інтересів існують протиріччя або протистояння, розвиток суспільства буде підпорядковуватися тій соціальній групі, яка найбільш стійко захищає свої власні інтереси, і значною мірою залежатиме від прогресивності чи регресу панівної ідеології домінуючої соціальної сфери, яка буде спрямована в першу чергу на досягнення власних корпоративних інтересів. З цієї точки зору національну безпеку слід розглядати як соціальну структуру або стан суспільства, що залежить від балансу сил або ступеня спільності між соціальними групами.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку соціальна складова національної безпеки є внутрішнім чинником її забезпечення і набуває особливої актуальності в умовах зниження фінансової спроможності держави проводити активну соціальну політику. Процес трансформаційних змін, що триває в Україні, призвів до фрагментації суспільства, поділу його на соціальні класи з різними статусами.

Соціальна складова системи політико-економічних пріоритетів в українському суспільстві набуває все більшого значення як один із головних національних інтересів. Ефективність соціальної політики залежить від

ставлення громадян до проведених реформ, до державних інституцій, політичних партій та окремих політиків, зрештою до державності України. Від якості та темпів вирішення цих проблем значною мірою залежатиме імідж нашої країни в очах Європи та демократичних суспільств світу.

З іншого боку, стан соціальної сфери, механізми її функціонування та механізми фінансування значною мірою залежать від обраної національної моделі розвитку. «Соціально орієнтована економічна система з домінуванням складових соціал-демократичної моделі державного устрою передбачає високий рівень перерозподілу ВВП через бюджет (а отже, і високі податки з доходів за прогресивною шкалою), велику частку державної власності в економіці країни, високий ступінь контролю держави за соціально-економічними процесами і поширення практики надання соціальних послуг через суспільні фонди споживання» [21].

Звідси можна визначити основні інституційні компоненти національної безпеки – це життєві інтереси соціальних структур, що домінують у розвитку національно-державної структури. Інтереси структури взаємодіють з інтересами її основних елементів, таких як соціальні групи, еліти, державні та громадські організації, політичні партії, релігійні та етнічні організації, рухи тощо. Деякі протилежні інтереси або невирішені конфлікти, які домінують у соціальній структурі, створюють загрозу стабільному існуванню чи сталому розвитку всієї соціальної системи.

У свою чергу, вивчення питань взаємозв'язку між сталим розвитком і безпекою дає можливість одночасно вивчати більш конкретні процеси, які наразі здебільшого розглядаються окремо та ізольовано: сталий розвиток і безпека життєдіяльності. Вихідним пунктом тут є твердження про те, що «сталий розвиток – це певна траєкторія довготермінового (практично необмеженого) збільшення загального блага людства» [22].

Високий рівень соціальної безпеки є частиною системи першочергових завдань країн для вирішення різноманітних завдань економічного розвитку та функціонування. По суті, цей процес має об'єктивну тенденцію, зумовлену всім

процесом суспільного розвитку, підвладний еволюції людини і є кінцевою метою будь-якої соціально-економічної діяльності. Метою реалізації заходів соціальної безпеки є попередження небезпек і можливих загроз, а також зменшення їх негативних наслідків на ранній стадії.

1.3 Шляхи забезпечення соціальної безпеки України

Забезпечення соціальної безпеки є функціональною ознакою стабільного розвитку соціальної структури, її реалізація проходить такі етапи:

- розподіл значущих національних інтересів;
- аналізування суперечності, що існують між інтересами зовнішніх соціальних факторів та інститутами національно-державної структури;
- відстеження внутрішніх суперечностей між інтересами національної держави та інтересами її складових частин суспільства;
- визначення шляхів та можливих механізмів вирішення зовнішніх та внутрішніх конфліктів;
- визначення об'єктів безпеки, поведінка яких повинна забезпечувати стабільний стан системи;
- розробка заходів щодо вирішення зовнішніх або внутрішніх конфліктів і протиріч для досягнення стійкого функціонування та розвитку соціальної структури.

Запропонований підхід дозволяє не тільки визначити зміст і структуру національної безпеки через її соціальні складові, але й більш збалансовано вибирати її об'єкти. Тому в концептуальних дослідженнях [23;24] об'єктами національної безпеки є особа, суспільство та країна. Аналогічний підхід втілено також у Законі України „Про основи національної безпеки України” – «об'єктами національної безпеки є: людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси» [19].

Але, на нашу думку, таке визначення об'єкта є прийнятним насамперед лише за умови вирішення проблеми забезпечення суспільного порядку, оскільки названі елементи також є соціальними структурами, як і національно-державне утворення, лише як їх частина. Тому об'єктом національної безпеки має бути зовнішня і внутрішня система взаємовідносин між різними елементами соціальної спільності. Тоді стабільність функціонування і розвитку соціальної структури досягається взаємозв'язками між її елементами і формою системи відносин.

Не менш актуальною є необхідність уточнення цілей забезпечення національної безпеки. Адже в соціальних структурах вплив на об'єкти може бути як прямим, так і опосередкованим. Тоді об'єктом безпеки може стати ідеал системи відносин (самі відносини) або матеріальний носій – особи, суспільство, країна – усі вони можуть розглядатися як об'єкти національної безпеки. Вплив тих чи інших загроз на конкретні об'єкти в кінцевому підсумку опосередковано впливатиме на функціонування системи суспільно-державних відносин, тобто співвідношення об'єктів, що є безпечними, до тих, що забезпечують безпеку, реалізується як співвідношення оперативних цілей (запобігання порушенням системи соціальних відносин) і конкретні дії (вплив на конкретний об'єкт).

Конкретні висновки щодо об'єктів і суб'єктів забезпечення національної безпеки України дають змогу розглядати соціальні чинники як один із найактуальніших факторів національної безпеки України.

Негативні явища у соціальній сфері, що спричиняють соціальну напругу, здебільшого є результатом недосконалості державного управління, тобто низького рівня національної безпеки України. Специфічний зв'язок між соціальною напругою та національною безпекою є вирішальним для своєчасного та адекватного регулювання цих явищ.

Якщо національну безпеку розглядати як стан функціонування суспільства, за якого повною мірою гарантуються територіальна цілісність, конституційний лад, суверенітет і прогресивний розвиток, реалізуються права і свободи громадян, то справжнє розуміння одного зі складових елементів

безпеки – Загрози. Періоди соціальної напруженості характеризують цей етап розвитку як соціально небезпечний, тому будь-яка форма соціального протесту (страйк, економічна блокада, демонстрації з елементами відкритої непокори та протидії правоохоронним органам), нехтуючи її правилами поведінки, набуватиме соціальних ознак. небезпечних станів розвитку залежно від:

- масштаб, тривалість і масштаби явища;
- характер вимог і засоби, за допомогою яких вони будуть досягнуті;
- прямий вплив на будь-яку складову національної безпеки.

Як правило, за наявності елементів - ознак соціальної напруги, що досягає рівня суспільно небезпечного розвитку, їх взаємопроникнення виражається в тому, що вони також визначають гостроту соціального конфлікту, у яких би його проявах не було.

При вирішенні одного і того ж конфлікту може використовуватися одна форма соціального протесту, а може використовуватися їх поєднання. Зрозуміло, що неможливо точно виміряти ознаки, які визначають, коли соціальна напруга досягає соціально небезпечного рівня. Тому виникає питання, чи є потреба у визначенні показників суспільно небезпечних забудов. Багато провідних вітчизняних науковців запропонували досить цікаві та прогресивні методи розрахунку показників соціальної безпеки [25]. Їх запровадження дозволило дещо обмежити полярність оцінки поточної ситуації в українському суспільстві та знайти окремий поріг деструктивного розвитку системи.

Таким граничним значенням є поріг індикатора. Недотримання граничного значення створить загрозу нормальному розвитку різноманітних факторів виробництва та сформує негативну деструктивну тенденцію.

Варто підкреслити, що всі залежності між показниками безпеки та їх пороговими значеннями необхідно враховувати в динаміці. Це означає, що одночасні зміни екстремальних значень не завжди призводять до негайного і незворотного руйнування соціально-економічного розвитку. Крім того, завжди існує певний часовий проміжок, протягом якого порогові значення можуть бути

перевищені або класичні ринкові залежності можуть вийти з ладу. Все залежить від конкретної ситуації, об'єктивних і суб'єктивних умов. Однак, загалом, серед великої кількості випадкових «сплесків» і винятків виявляються стійкі закономірності, які необхідно вивчати і впливати на них. Вони мають стати основною інформаційною основою прийняття управлінських рішень на національному рівні.

Проте вирішення поставленого завдання супроводжується багатьма методичними та практичними питаннями. Отже, по-перше, з точки зору теорії систем, при визначенні критичного порогу розглядається не один показник, а набір показників, оскільки критичне відхилення одного чи двох соціальних параметрів від норми не може вплинути на критичне значення соціального параметра. По-друге, соціально-економічна та політична природа кожного суспільства спонукає до збалансованого використання уніфікованих показників розвитку, оскільки ключові характеристики однієї країни можуть бути прийняті іншою лише за певних умов. Для України характерне переплетення та взаємопроникнення різноманітних форм соціально-економічних відносин, які забезпечують українському суспільству досить високий запас міцності та гнучкості в критичних ситуаціях (яскравим прикладом є неформальна зайнятість, яка на певний час стала умовою виживання, або джерелом підтримки добробуту). По-третє, різні країни мають свої унікальні методи збору та обробки соціологічної інформації, що ускладнює проведення належного порівняльного аналізу. Все це дуже ускладнює побудову критичних значень і побудову надійних порогових індикаторних систем. Тому найбільш прийнятним і адекватним сьогодні є експертний підхід до побудови релевантних значень, який має включати оцінку:

- рівень соціальної протестної активності населення (гострота та можливості вирішення конфліктів);
- рівень і якість життя (демографічний потенціал, зайнятість населення, освіта, криміногенна ситуація);
- ефективне використання людського капіталу.

Отже, проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що соціальна складова національної безпеки за останнє десятиліття стала базовою категорією, яка є більш актуальною та важливою, ніж традиційні військові, політичні чи інші аспекти національної безпеки України, оскільки саме соціум надає сенс поняттю соціальної безпеки. Нині в українському суспільстві спостерігається загрозна тенденція підпорядкування індивідуальних соціально-економічних стратегій і планів розвитку конкретним інтересам еліт і корпоративних груп, що дедалі більше суперечить об'єктивним національно-державним інтересам України. Рівень масової активності відносно низький, що призводить до зростання соціального незадоволення, песимізму та соціально-психологічної напруги.

Висновки до розділу 1

1. Національна безпека – це багатоаспектне державно-управлінське та соціальне явище, яке має ґрунтуватися на розумінні безпеки з точки зору небіологічної природи, біологічної природи та людського суспільства. Поняття безпеки життєдіяльності слід розглядати як захист усього матеріального світу та людського суспільства від різноманітних природних негативних впливів. Національна безпека є неодмінною умовою існування людей, суспільств, націй, що дозволяє зберегти накопичені цінності як запоруку можливості їх подальшого прогресу. Категорія національної безпеки є не абсолютною, а відносною і має сенс лише у зв'язку з конкретними об'єктами чи сферами діяльності людини та навколишнього світу.

2. Соціальна складова національної безпеки має вирішальне значення для виживання та стабільного функціонування соціальної системи. Вона включає оцінку соціальної напруженості, незадоволеності населення рівнем соціально-економічного розвитку, а також підготовку та можливість кожному зайнятися продуктивною працею. Поняття соціальної безпеки не закріплено на

законодавчому рівні, але воно набуває все більшого значення для забезпечення національної безпеки. До загроз національній безпеці в соціальній сфері належать безробіття, нелегальна зайнятість, нелегальна трудова міграція, бідність.

3. Забезпечення національної безпеки передбачає аналіз протиріч між зовнішніми соціальними чинниками та національно-державними інститутами, моніторинг внутрішніх протиріч і розробку заходів щодо їх вирішення. Об'єктами національної безпеки є людина, суспільство, країна, але об'єктом має бути зовнішня і внутрішня система взаємозв'язків між різними елементами соціальної спільноти. Негативні явища в соціальній сфері, що спричиняють соціальну напругу, здебільшого є результатом недосконалості державного управління, тобто низького рівня національної безпеки України. Соціальна напруга може досягати соціально небезпечного рівня, і можуть бути розраховані показники, що обмежують полярність оцінки поточної ситуації в українському суспільстві.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА СТАНУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

2.1 Сучасні тенденції забезпечення соціальної безпеки в Україні

Соціальна безпека передбачає не тільки соціальний захист вразливих верств населення та окремих соціальних груп, а й соціальні відносини між установами, інституційна підтримка, екологічна безпека, управління доходами населення, зайнятість і безробіття тощо. Управління суспільними процесами здійснюється державними та недержавними інститутами. Питання соціальної політики тісно пов'язані з економічним становищем країни. Неefективне державне управління та нагляд за економікою гальмували економічне зростання.

Проведемо моніторинг основних показників соціально-економічної ситуації в Україні у 2020-2022 роках (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка основних показників соціально економічного стану України за 2020-
2022 рр. [26; 27]

Назва	2020	2021	2022	Абсолютне відхилення (+/-) 2022 р. від		Темп приросту 2022 р. до	
				2020	2021	2020	2021
ВВП номінальний, млрд.грн	4194,1	5459,5	5191,0	996,9	-268,5	23,8	-4,9
Індекс споживчих цін, %	105,0	110,0	126,6	21,6	16,6	20,6	15,1
Доходи зведеного бюджету, млрд.грн	1376,7	1662,2	2196,3	819,6	534,1	59,5	32,1
Видатки зведеного бюджету, млрд.грн	1595,3	1844,4	3043,5	1448,2	1199,1	90,8	65,0
Дефіцит зведеного бюджету, млрд.грн	223,9	186,9	844,8	620,9	657,9	277,3	352,0
Валовий зовнішній борг, млрд.дол США	125,7	129,7	131,9	6,2	2,2	4,9	1,7
Міжнародні резерви, млрд.дол США	29,1	30,9	28,5	-0,6	-2,4	-2,1	-7,8

Військова агресія російської федерації в Україні спричинила чимало проблем не лише для нашої країни, а й для всього світу. Неналежна координація імпортно-експортних операцій, дислокація ланцюгів постачання та неможливість експортувати нормальне зерно та інші культури протягом року призвели до фінансових труднощів в Україні, значно збільшили ризик інфляції та створили продовольчу загрозу для деяких країн у України, які покладаються на імпорт продукції, особливо зерна. Окремої великої втрати принесли руйнування об'єктів промисловості під час обстрілів. А стрімке скорочення населення країни, від міграції, окупації території та загибелі у війні значно скоротили сукупний попит в країні, що унеможлиблює для багатьох підприємств збереження та розширення виробництва.

Номінальний ВВП у 2022 році становив 5 191 млрд гривень, що на 268,5 млрд. грн. менше за попередній період, тобто скорочення номінального показника, що містить значний інфляційний вплив, становило 5%. Наприкінці 2022 року індекс споживчих цін сягнув найвищого значення за цей же період – 126,6% (21,6% зростання з 2020 по 2022 рік).

Величезний тягар, створений виділенням величезних фінансових ресурсів на національну оборону під час війни, змінив баланс національного бюджету. У результаті доходи зведеного бюджету за 2020-2022 роки зросли на 59,5%, а видатки – на 90,8%, що призвело до зростання дефіциту зведеного бюджету у 2022 році до 3043,5 млрд гривень, що на 277,3% більше, ніж у 2020 році.

Щодо безпеки держборгу, то варто зазначити, що загальний держборг зріс на 4,9% з 2020 по 2022 рік, або на 6,2 мільярда доларів. Рішення щодо часткового погашення кредиту та боргових гарантій у 2022 році ухвалюють національні уряди, міжнародні організації, приватні компанії та приватні особи.

Одним із ключових показників грошово-кредитної системи будь-якої країни є її золотовалютні резерви, зменшення яких (на 600 млн дол. США у звітному році) свідчить про погіршення платоспроможності та підриває фінансову стабільність країни.

Показники, що відображають рівень і якість життя населення, визначаються як «показники соціальної напруги, спричиненої погіршенням соціально-економічних і політичних відносин і несправедливим розподілом суспільних благ» [28]. Управління соціальною безпекою здійснюється за допомогою конкретних показників, у тому числі моніторингу та прогнозування кризових явищ соціально-економічного характеру (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Індикатори соціальної безпеки населення України у 2020-2022 роках.

Назва	2020	2021	2022	Абсолютне відхилення (+/-) 2022 р. від	
				2020	2021
Населення, тис.осіб	41588,4	41167,3	41130,4	-458,0	-36,9
Народжуваність, тис.осіб	293,4	271,9	195,4	-98,0	-76,5
Смертність, тис.осіб	616,8	714,3	541,7	-75,1	-172,6
Сумарний коефіцієнт народжуваності населення, особи	1,22	1,16	1,08	-0,1	-0,1
Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, рази	6,5	7,3	5,6	-0,9	-1,7
Відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму, рази	0,8	0,8	0,8	0,0	0,0
Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), %	9,9	10,3	28,3	18,4	18,0
Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я відносно ВВП, %	4,2	3,7	4,1	-0,1	0,4
Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту відносно ВВП, %	6,0	5,7	5,6	-0,4	-0,1
Обсяг видатків зведеного бюджету на соціальний захист та забезпечення відносно ВВП, %	8,3	6,7	8,8	0,5	2,1

Побудовано за даними [27]

Протягом досліджуваного періоду населення України поступово зменшувалось, що є дуже негативною динамікою. Станом на кінець 2022 року населення України становило 41,1304 млн осіб, що на 458 тис. менше порівняно

з 2020 роком і на 36,9 тис. – порівняно з 2021 роком. Скорочення населення країни за ці два аналізовані роки становило 1,1%.

Рівень народжуваності характеризується негативною динамікою, зі спадом у період 2020-2022 років. Так, народжуваність у 2020 році склала 293,4 тис., зменшившись у 2020 році на 98 тис.

Динамічне зниження смертності не можна вважати позитивним, оскільки поточна статистика надає неповні дані (відсутні дані про окуповані території, дані про загиблих військових не оприлюднюються).

Динаміка аналізованих показників представлена на рисунку 2.1.

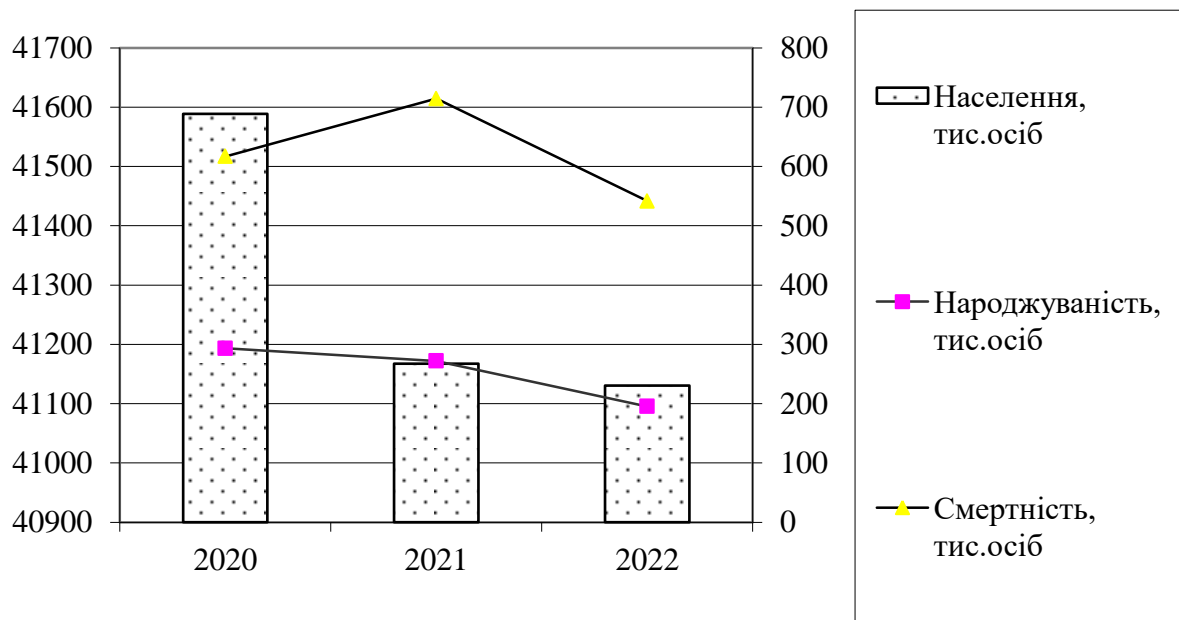

Рис. 2.1. Динаміка основних абсолютних показників демографічної безпеки України у 2020-2022 рр.

Побудовано за даними [27]

«Сумарний коефіцієнт народжуваності населення – це показник середньої кількості дітей, народжених жінкою за все життя» [29]. Протягом досліджуваних років показник має тенденцію до зниження, стаючи негативним і наприкінці 2022 року досяг 1,08. Порогове значення цього показника

становить не менше 2,2, тому бачимо, що за цим показником можна говорити про загрозу загальному рівню соціальної безпеки населення.

В цілому саме демографічну ситуацію в країні експерти називають головною проблемою майбутнього відновлення країни. Оскільки за відсутності населення буде низьким попит на товари та послуги, недостатньою буде робоча сила, при великій чисельності осіб, що потребуватиме соціальної допомоги з боку держави (пенсіонери, ветерани війни, особи з інвалідністю, чисельність яких стрімко зростає за результатами військових дій та ін.)

Наступний показник – співвідношення середньої зарплати до розміру прожиткового мінімуму з порогом не менше 3. Фактично на кінець 2022 року показник становив 5,6, але в звітному році впав на 0,9.

Співвідношення мінімальної пенсії до мінімального прожиткового мінімуму протягом 2020-2022 років є постійним і становить 0,8, а порогове значення становить не менше 1,5-2,0, що не відповідає дійсності. Як наслідок, українські пенсіонери не мають соціального забезпечення, а розмір їхньої пенсії не відповідає реальному прожитковому мінімуму.

Зростання безробіття в Україні у 2022 році пов'язане з початком повномасштабного вторгнення та припиненням діяльності багатьох бізнесів через знищення чи закриття (рис. 2.2). Протягом 2018-2019 рр. в Україні відбувалось скорочення рівня безробіття та чисельності безробітних, що на фоні скорочення населення було особливо позитивною ознакою активізації економіки та створення умов для забезпечення соціальної та національної безпеки за рахунок зростання доходів і податкових надходжень. Так в 2017 р. рівень безробіття становив 9,5%, а в 2019 р. – 8,2%, що на 1,3 в.п. менше за 2017 рік. Під впливом коронакризи в 2020 році чисельність безробітних зросла на 186,5 тис. осіб, або на 12,5%, що створили умови для досягнення безробіття на рівні 9,9%, в 2021 р. відбувалось загострення ситуації та рівень безробіття досяг 10,3%, а в 2022 р. значення набрало максимальних 28,3% безробітних в Україні.

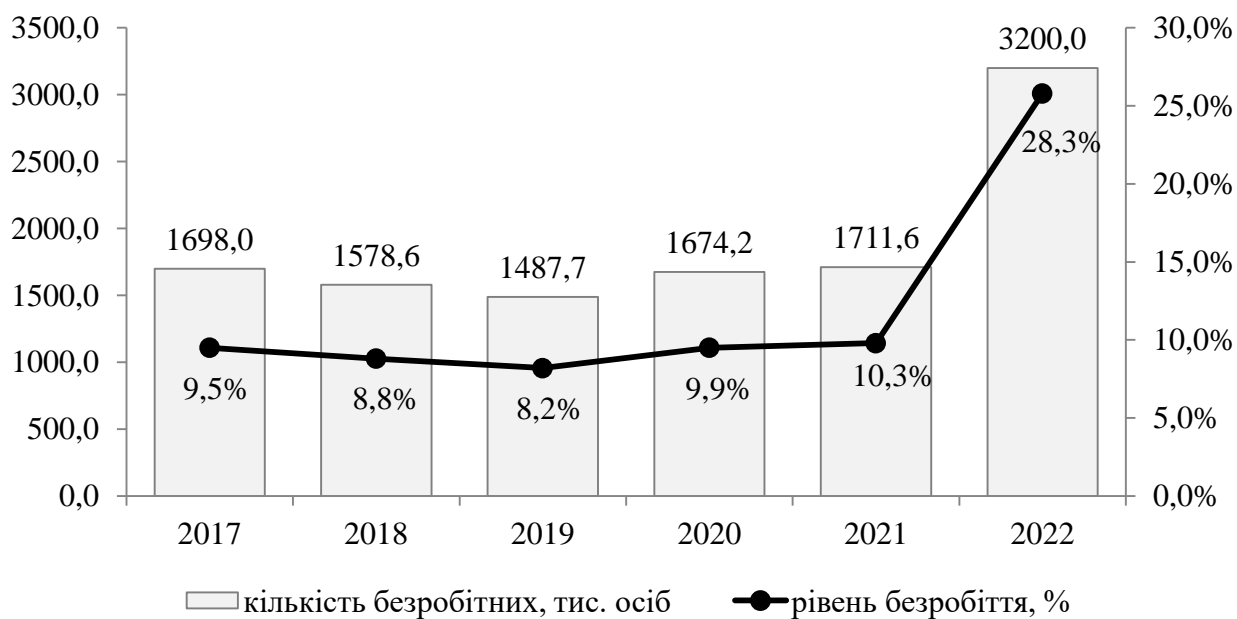

Рис. 2.2. Показники безробіття в Україні у 2017-2022 рр.

Джерело: побудовано за даними [27]

За цей же період показник сукупних видатків бюджету на охорону здоров'я у відношенні до ВВП знаходиться на мінімально допустимому рівні (не менше 4,0%) і на кінець 2022 року становитиме 4,1%. Показник видатків на освіту як частки ВВП у зведеному бюджеті 2022 року становить 5,6%, при пороговому значенні не менше 8,3% та зниженні протягом досліджуваного періоду на 0,4%. Частка сукупних видатків бюджету на соціальне забезпечення та забезпечення у ВВП у 2022 році становить 8,8%, збільшившись на 0,5 відсоткового пункту за останні кілька років. Це відповідає зростанню вразливих груп населення та нового класу внутрішнього населення. переселенців, що потребує додаткових бюджетних видатків, для забезпечення соціального захисту та обслуговування цих осіб.

Розрахункова динаміка показників наведена на рисунку 2.3.

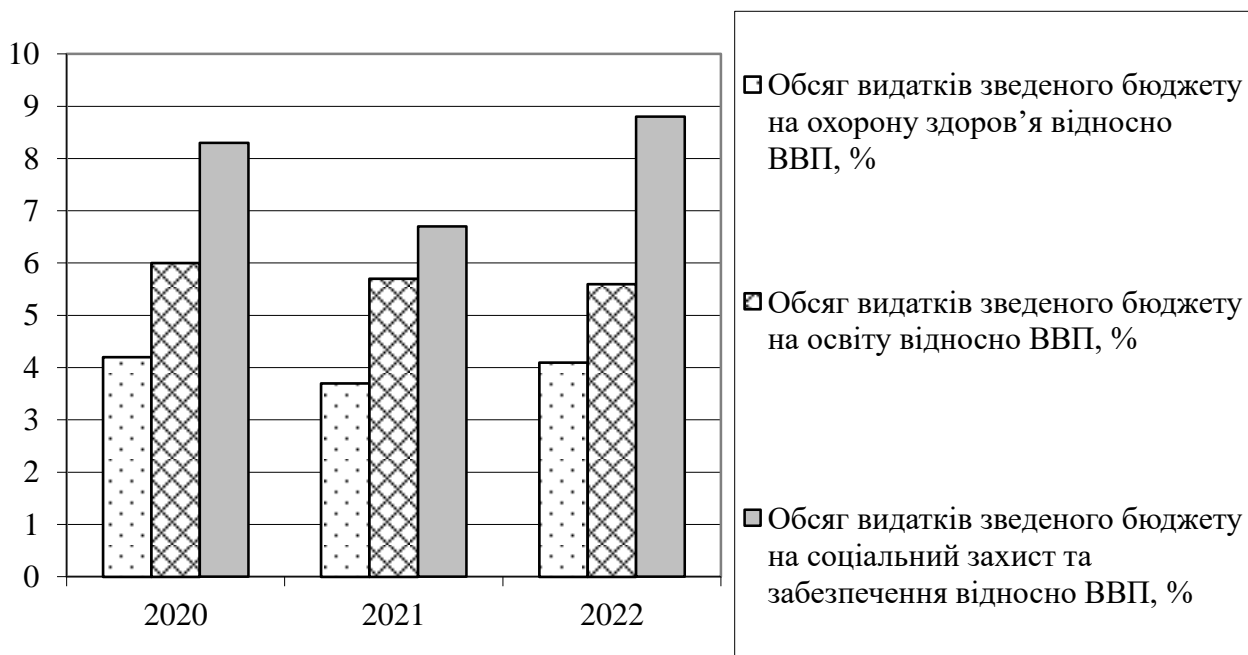

Рис. 2.3. Динаміка часток видатків на соціальну безпеку населення у видатках Зведеного бюджету України у 2020-2022 рр., %

Побудовано за даними [27]

«Економічне зростання та успішна соціальна політика країни тісно взаємозв'язані та поєднанні зі сприятливим інвестиційним кліматом, міцними зовнішньоекономічними зв'язками, кон'юнктурою ринку, забезпеченням економічної безпеки, формуванням і збереженням людського капіталу» [30].

У центрі уваги вирішення питань соціальної безпеки населення, як і раніше, має бути держава, але, зважаючи на прагнення створити конкурентоспроможну та успішну державу, слід враховувати різноманітні умови для розвитку людського потенціалу.

2.2 Оцінка індикаторів соціальної безпеки в Україні

Досліджуючи, як змінювалася та трансформується реальність соціальної безпеки в Україні, варто звернути увагу на наступні моменти. Військові події різко змінюють структуру цінностей і висвітлюють нові пріоритети. Серед них варто назвати захист особистої безпеки громадян та їх сімей, національної цілісності, безпеки житла тощо. Усе це свідчить про те, що при оцінці соціальної безпеки на індивідуальному рівні необхідно враховувати ступінь задоволення основних потреб людини. Не менш важливою є не лише продовольча безпека, а й забезпечення належного рівня медичної допомоги. Усе це більшою мірою може забезпечити лише держава, а тому її роль сьогодні безцінна. Це означає, що соціальну безпеку на індивідуальному рівні не можна розглядати ізольовано від національного рівня. Інакше кажучи, діяльність держави щодо реалізації прав і свобод людини, забезпечення діяльності державного апарату, створення сприятливих соціально-економічних та екологічних умов є сферами відповідальності держави за соціальну безпеку країни [31; 32;33].

Водночас не можна забувати, що соціальну складову національної безпеки складають суспільні відносини, зокрема суспільно-трудові. Тому розглянемо основні виміри соціальної безпеки, поділивши їх на групи: «ринок праці, матеріальний добробут, розвиток людського капіталу, з урахуванням глобального середовища» [34].

Оцінка основних показників та показників соціального забезпечення за групою «Ринок праці» наведена в таблиці. 2.3.

Рівень соціальної безпеки відображає сама екосистема ринку праці, оскільки екосистема відображає взаємодію різних організацій та інфраструктур, у тому числі державних і національних, існуючих правил і цінностей, які співіснують і діють разом, включаючи компоненти: економічні, соціальна, організаційна, культурно-ціннісна, інформаційно-середовища [35].

Таблиця 2.3

Оцінка основних показників та індикаторів соціальної безпеки за групою
«ринок праці» у 2020-2022 рр.

Назва	2020	2021	2022	Абсолютне відхилення (+/-) 2022 р. від	
				2020	2021
Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб	459,2	295,0	186,5	-272,7	-108,5
Рівень безробіття за методологією МОП, %	9,9	10,3	28,3	0,4	18,0
Кількість вакансій, зареєстрованих в Державній службі зайнятості, тис. од	829,7	705,8	396,3	-433,4	-309,5
Кількість претендентів на 1 вакансію, осіб	11	7	9	-2	2
Отримували допомогу по безробіттю, тис. осіб	1118,6	158,2	101,1	-1017,5	-57,1

Побудовано за даними [26; 27; 36]

Дані свідчать, що кількість зареєстрованих безробітних за досліджуваний період зменшилася на 272,7 тис., до 186,5 тис. на кінець 2022 року. Але ця динаміка не є позитивною, оскільки зменшення пов'язане з початком бойових дій, виїздом великої кількості населення з країни та відсутністю інформації про тимчасово окуповані території. Рівень безробіття досягне піку в 28,3% у 2022 році. За звітний рік кількість вакансій, зареєстрованих у державній службі зайнятості, зменшилася на 433,4 тис. внаслідок повного або часткового закриття багатьох виробництв та видів господарської діяльності у зв'язку з бойовими діями. Зауважимо, що у 2022 році допомогу з безробіття отримують 101 тис. осіб, що на 1 017,5 тис. осіб менше, ніж у 2020 році.

Важливою умовою еволюції (розвитку) екосистеми ринку праці є прагнення до балансу та соціальної згуртованості, чого неможливо досягти без координації відносин між суспільством і сектором праці. «Сьогодні екосистема ринку праці відчула тиск воєнного стану, адже багато людей залишилися без роботи через вимушений переїзд та закриття організацій, деякі підприємства втратили працівників через мобілізацію, що негативно відобразилося на структурі попиту та пропозиції робочої сили. Тому не зважаючи на

розвиненість існуючої інфраструктури ринку праці України, регламентацію трудових відносин залишається небезпека – втрата кваліфікованої робочої сили, що потребує значного докладання зусиль як з боку держави, так і соціальних партнерів» [37].

Другою складовою безпечного середовища соціально-трудова відносин є матеріальний добробут населення. Зауважимо, що в Україні до бідних належать люди, сукупні еквівалентні душеві витрати яких менші за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум. Оцінка основних показників та показників соціального забезпечення по групі «Матеріальний побут» наведена в таблиці. 2.4.

Таблиця 2.4

Оцінка основних показників та індикаторів соціальної безпеки за групою «матеріальне благополуччя» у 2020-2022 рр.

Назва	2020	2021	2022	Абсолютне відхилення (+/-) 2022 р. від	
				2020	2021
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн*	12118,5	12432,3	14490,6	2372,1	2058,3
Питома вага грошових доходів у структурі сукупних ресурсів домогосподарств, %*	92,0	93,9	93,9	1,9	0,0
Питома вага витрат на продукти харчування у структурі сукупних ресурсів домогосподарств, %*	46,6	48,1	45,9	-0,7	-2,2
Індекс інфляції, %	105,0	110,0	126,6	21,6	16,6

*дані станом на початок року

Побудовано за даними [26; 27; 36]

Як бачимо, наведені дані свідчать про значне зростання цін протягом досліджуваних років – індекс інфляції зріс на 21,6%. Люди починають менше витратити на їжу, що є негативною динамікою, а одяг та послуги для багатьох взагалі стають недосяжними тратами.

Дані показують, що соціального забезпечення, яке забезпечує держава, недостатньо для соціальної підтримки сімей (оскільки існує розрив у частці населення, чії еквівалентні сукупні витрати на душу населення нижчі за фактичний мінімальний прожитковий мінімум, тобто цей група людей постійно заощаджує і важко відзвітувати про матеріальні ресурси Частка домогосподарств, що забезпечують основні потреби (харчування), свідчить про використання раніше накопичених ресурсів, спотворення структури доходів і витрат домогосподарств та перехід населення в тіньовий сектор економіки).

Переходимо до показників оцінки зарплатного потенціалу робочої сили (оскільки це здебільшого основне джерело доходу).

Таблиця 2.5

Оцінка основних показників та індикаторів соціальної безпеки за групою
«розвиток людського капіталу» у 2020-2022 рр.

Назва	2020	2021	2022	Абсолютне відхилення (+/-) 2022 р. від	
				2020	2021
Мінімальна заробітна плата, грн	5000	6500	6700	1700	200
Прожитковий мінімум, грн	2189	2393	2589	400	196
Середня місячна заробітна плата, грн	14179	17453	14577	398	-2876
Співвідношення середньомісячної заробітної плати до прожиткового мінімуму, разів	6,5	7,3	5,6	-0,9	-1,7
Індекс реального заробітної плати, %	110,2	112,0	82,5	-27,7	-29,5

Побудовано за даними [26; 27; 36]

Соціальні гарантії в Україні такі, як: мінімальна заробітна плата та прожитковий мінімум зросли протягом періоду дослідження. Так мінімальна зарплата в 2021 році зросла на 1500 грн. за рік, а в 2022 ще на 20 грн. та досягла 6700 грн, що на 34% більше за показник 2020р. Проте показник співвідношення середньомісячної заробітної плати та розміру прожиткового мінімуму показав негативну динаміку – зниження на 0,9%. Індекс реальної заробітної плати знизився на 27,7% за 2 роки.

Розрив між середньою заробітною платою та прожитковим мінімумом

продовжує збільшуватися, що призводить до зниження рівня соціальної захищеності населення та недооцінки вартості робочої сили. За такої моделі розподілу доходів населення важливо підтримувати високі соціальні стандарти та безкоштовну освіту та медичне обслуговування, які, на жаль, мають стійку тенденцію до зростання вартості та стають недоступними для широких верст населення, що несе серйозну соціальну загрозу в Україні.

2.3 Аналіз обсягів та структури фінансування соціальної сфери в Україні

Належне фінансування реалізації соціальної політики є одним із важливих завдань держави та пріоритетним напрямком наукових досліджень. У становленні концепції інклюзивного розвитку, реалізації принципу антропоцентризму в усіх сферах суспільного життя, пошуку нових шляхів та нових інструментів фінансування суспільних благ, подолання майнової нерівності та вирішення інших соціальних проблем без залучення великих фінансових ресурсів стає все більш складним завданням. Хоча фінансове забезпечення соціальної політики здійснюється за рахунок коштів різних суб'єктів господарювання, в Україні безумовне першість серед них належить державі. Ресурси, зосереджені в державному та місцевих бюджетах, є не лише джерелом доходів значної частини зайнятого населення бюджетної сфери, а й фінансовою основою для реалізації бюджетних програм, спрямованих на забезпечення соціального захисту населення, підтримка його доходів для найважливіших державних секторів, що визначають якість життя. Фінансуються послуги (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Динаміка видатків зведеного бюджету та частки видатків на соціальну безпеку населення у 2020-2022 рр., млрд. грн.

Назва	2020	2021	2022	Абсолютне відхилення (+/-) 2022 р. від		Темп приросту 2022 р. до	
				2020	2021	2020	2021
Видатки зведеного бюджету, у т.ч.:	1595,3	1844,4	3043,5	1448,2	1199,1	90,8	65,0
Видатки на забезпечення соціальної безпеки населення	806,5	927,2	994,9	188,4	67,7	23,4	7,3
у % до видатків зведеного бюджету	50,6	50,3	32,7	-17,9	-17,6	-35,4	-35,0

Побудовано за даними [26; 27]

Видатки зведеного бюджету України на кінець 2022 року становили 3 043,5 млрд гривень, збільшившись порівняно з 2020 роком на 1 448,2 млрд гривень, або на 90,8%. Загальні видатки на фінансування соціального захисту та безпеки за звітний період зросли на 188,4 млрд гривень, або на 23,4%, і становили у 2022 році 994,9 млрд гривень. Незважаючи на збільшення обсягів, частка видатків на соціальний захист та забезпечення у загальній структурі видатків зведеного бюджету у 2022 році знизилася на 17,9% до 32,7%, демонструючи негативну динаміку. Таке скорочення частки вира було обумовлено кризовими явищами, що були викликані коронакризою та особливим загостренням викликів для системи охорони здоров'я. це викликало потреби у збільшенні фінансуванні медичних витрат на рівні як державного так і місцевих бюджетів задля забезпечення мінімізації негативного впливу пандемії та подолання її наслідків.

Графічна ілюстрація проведеного аналізу показана на рисунку 2.4.

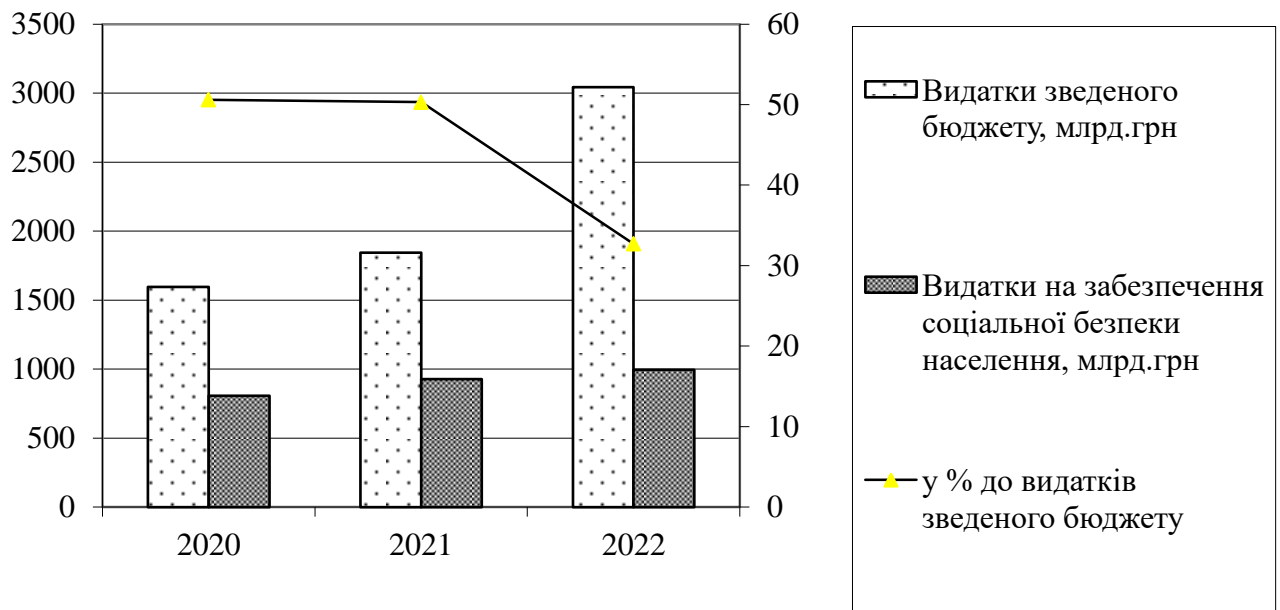

Рис. 2.4. Динаміка видатків зведеного бюджету та частки видатків на соціальну безпеку населення у 2020-2022 рр., %

Побудовано за даними [26; 27]

У зв'язку з соціально-політичними та економічними проблемами, спричиненими глобальною пандемією, вирішення всеосяжних військових дій на території України, збільшення обсягів коштів державного бюджету на соціальну політику стає проблематичним.

У таблиці 2.7 проаналізовано роль видатків на соціальне забезпечення та безпеку у формуванні загального бюджету України на 2020-2022 роки.

Видатки на охорону здоров'я за 2020-2022 роки зросли на 39,5 млрд гривень, або на 22,5%, і на кінець 2022 року склали 215,3 млрд гривень. У рамках фінансування бюджету охорони здоров'я кошти на забезпечення його потреб надходять із різних джерел: шляхом прямих виплат державним і комунальним закладам охорони здоров'я через державний та місцеві бюджети, через Загальнодержавну програму медичного страхування, яку реалізує НЗС України.

Таблиця 2.7

Роль видатків на соціальний захист та безпеку населення у формуванні
Зведеного бюджету України у 2020-2022 рр., млрд. грн.

Назва	2020	2021	2022	Абсолютне відхилення (+/-) 2022 р. від		Темп приросту 2022 р. до	
				2020	2021	2020	2021
Видатки зведеного бюджету, у т.ч.:	1595,3	1844,4	3043,5	1448,2	1199,1	90,8	65,0
Охорона здоров'я	175,8	203,6	215,3	39,5	11,7	22,5	5,7
у % до видатків зведеного бюджету	11,02	11,04	7,07	-4,0	-4,0	-35,8	-36,0
Освіта	252,3	312,9	290,8	38,5	-22,1	15,3	-7,1
у % до видатків зведеного бюджету	15,81	16,97	9,55	-6,3	-7,4	-39,6	-43,7
Соціальний захист та забезпечення	346,7	367,3	455,2	108,5	87,9	31,3	23,9
у % до видатків зведеного бюджету	21,73	19,92	14,96	-6,8	-5,0	-31,2	-24,9
Духовний та фізичний розвиток	31,7	43,4	33,6	1,9	-9,8	6,0	-22,6
у % до видатків зведеного бюджету	1,99	2,35	1,11	-0,88	-1,24	-44,2	-52,8

Побудовано за даними [26; 27]

За цей же період частка видатків на фінансування охорони здоров'я у структурі видатків зведеного бюджету зменшилася на 4,0%, до 7,07% у 2022 році. Зменшення частки є негативною тенденцією через значне збільшення витрат на оборону.

Видатки на освіту у 2022 році становитимуть 290,8 млрд грн, що на 38,5 млрд грн зросте порівняно з 2020 роком, збільшившись на 15,3%. Питома вага у структурі видатків зведеного бюджету знизилася з 15,81% у 2020 році до 9,55% у 2022 році. Це також пов'язано з вимушеним збільшенням видатків за іншими статтями, наприклад на оборону.

Загальні видатки бюджету України на населення та соціальне забезпечення мають довгострокову тенденцію до зростання. У 2022 році видатки на соціальне забезпечення та фінансування забезпечення склали 290,8 млрд гривень, збільшившись порівняно з 2020 роком на 38,5 млрд гривень.

Темп зростання цієї статті за цей же період склав 15,3%. Така динаміка зумовлена високими соціальними зобов'язаннями держави та підтримкою громадянами патерналістської політики держави.

Хоча бюджетні видатки на фінансування соціальної політики на всіх рівнях бюджетної системи стабільно зростають, їх зв'язок із рівнем життя населення та показниками соціальної неблагополуччя (ступенем майнового розшарування населення, часткою бідного населення, особами, що позбавлені індивідуальних і колективних благ). Серед актуальних проблем – низька ефективність соціальних трансфертів та надмірна поляризація населення за доходами. За цей період структурна частка видатків на соціальне забезпечення впала з 21,73% у 2020 році до 14,96% у 2022 році, зменшившись на 6,8 відсоткових пунктів.

У загальній структурі видатків бюджету видатки на психофізичний розвиток становлять незначну частку: 1,99% у 2020 році, 2,35% у 2021 році та 1,11% у 2022 році. Обсяг фінансування цієї статті у зведеному бюджеті на 2022 рік становлять 33,6 млрд гривень.

Структуру видатків на соціальне забезпечення та громадську безпеку з 2020 по 2022 роки наведено в таблиці. 2.8.

Таблиця 2.8

Структура видатків на соціальний захист та безпеку населення
у 2020-2022 рр.

Назва	2020	2021	2022	Абсолютне відхилення (+/-) 2022 р. від	
				2020	2021
Видатки на соціальний захист та безпеку населення, млрд.грн, у т.ч.:	806,5	927,2	994,9	188,4	67,7
Охорона здоров'я, %	21,8	21,9	21,6	-0,2	-0,3
Освіта, %	31,3	33,7	29,2	-2,1	-4,5
Соціальний захист та забезпечення, %	42,9	39,6	45,8	2,9	6,2
Духовний та фізичний розвиток, %	4,0	4,8	3,4	-0,6	-1,4

Побудовано за даними [26; 27]

Найважливішою структурною складовою є видатки на соціальний захист і безпеку. Протягом досліджуваних років цей проект фінансування залишався на таких рівнях: 42,9% у 2020 році, 39,6% у 2021 році та 45,8% у 2022 році.

У 2022 році видатки на охорону здоров'я та освіти становили 21,6% та 29,2% відповідно. Частка цих статей у структурі видатків на соціальний захист і забезпечення населення протягом досліджуваних років зменшувалася.

Статті фінансування психофізичного розвитку в загальній структурі видатків бюджету комплексного соціального захисту населення у 2022 році становлять 3,4%, що на 0,6 в.п. менше порівняно з 2020 роком, на 1,4 в.п. – порівняно з 2021 роком.

Оцінка ефективності бюджетних видатків на соціальний захист населення є складною. «Недоцільно очікувати, що пряме збільшення фінансування бюджетної програми соціального захисту населення призведе до пропорційних змін показників, які визначають ступінь соціальної вразливості (рівень бідності, майнове розшарування, відсутність доступу до основних благ); сиріт, дитячої бездоглядності, домашнього насильства тощо зникнуть деструктивні соціальні явища. Ці соціальні проблеми неможливо вирішити шляхом збільшення бюджетних видатків і потребують тривалої та глибокої роботи. У сфері соціальної політики вплив факторів часового лагу є очевидним, оскільки наслідки впроваджених заходів можна простежити значно пізніше, ніж завершення самої дії» [38].

Проте ефективність витрачання бюджетних коштів на соціальні програми можна оцінити шляхом відстеження ефективності соціальних трансфертів, навіть коли доходи одержувачів досягають прожиткового мінімуму, а також самооцінки населенням свого соціального життя тощо.

Отже, аналізуючи обсяги та структуру видатків на соціальний захист та забезпечення, можна виявити їх тенденції та зміни протягом досліджуваних років.

Висновки до розділу 2

1. Аналіз сучасних тенденцій забезпечення соціальної безпеки в Україні засвідчила, що військова агресія росії в Україні спричинила фінансові труднощі, інфляцію та продовольчу загрозу. Руйнування промислових об'єктів під час обстрілів призвело до скорочення сукупного попиту, що унеможливило підтримку та розширення виробництва багатьох підприємств. Населення України поступово скорочується, спостерігається негативна динаміка народжуваності та смертності. Ще в період коронакризи зросла кількість безробітних в країні. Бюджетні витрати на охорону здоров'я по відношенню до ВВП знаходяться на мінімально допустимому рівні, але до кінця 2022 року зросли до 4,1%. Витрати на освіту у ВВП зменшилися до 5,6%, нижче порогового значення 8,3%. Частка загальних бюджетних видатків на соціальне забезпечення та соціальне забезпечення у ВВП зросла до 8,8%, що пов'язано зі зростанням незахищених верств населення та переміщених осіб.

2. Проведено оцінку індикаторів соціальної безпеки в Україні по основним групам показників: ринок праці, матеріальний добробут, людський капітал. За даними аналізу встановлено, що військові події суттєво змінили структуру цінностей та виокремили нові пріоритети для людей. Також це поставило перед державою нові виклики. Наразі постає необхідність під час оцінювання соціальної безпеки на індивідуальному рівні враховувати рівень задоволення базових потреб людини. Не менш важливим стає не лише питання продовольчої безпеки, але й забезпечення достатнього рівня охорони здоров'я.

3. Проведено аналіз обсягів та структури фінансування соціальної сфери в Україні за 2020-2022 рр. Встановлено, що загальний обсяг видатків на фінансування соціального захисту та безпеки за досліджувані роки збільшився на 188,4 млрд.грн або 23,4% та у 2022 р. склав 994,9 млрд.грн. Частка видатків на фінансування соціального захисту та безпеки у загальній структурі видатків зведеного бюджету зменшилася на 17,9% та у 2022 р. склала 32,7%.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1 Зарубіжний досвід забезпечення соціальної безпеки населення та можливості його імплементації в Україні

Адекватний рівень соціальних виплат, низький рівень бідності, розробка національної соціальної політики, забезпечення високого рівня соціального захисту на національному та регіональному рівнях – усе це ознаки соціально орієнтованої країни. Соціальна спрямованість національної політики є запорукою соціальної стабільності та високого рівня життя людей, але вимагає від держави великих витрат та ефективних управлінських рішень щодо використання коштів. Тому все більшої актуальності набуває питання надання соціальної допомоги на принципах адресності, неупередженості, цілеспрямованості, оперативності та результативності.

В Україні ці принципи надання соціальної допомоги часто реалізуються неповною мірою, а рівень соціальних виплат є надто низьким, щоб задовольнити реальні потреби вразливих верств суспільства. Україну не можна вважати соціально орієнтованою країною. Тривала недостатність фінансування розвитку соціальної сфери, неефективне використання коштів, відсутність збалансованого та зрозумілого для отримувачів соціальних виплат соціального законодавства вимагають негайного реформування системи надання соціальних виплат в Україні. Реформування системи соціального захисту має здійснюватися на основі успішного закордонного досвіду. Для практики України у сфері соціального забезпечення еталонним є досвід економічно та соціально орієнтованих країн, таких як країни Європи, Японія та США.

Міжнародний досвід є дуже важливим для розвитку системи соціального забезпечення в Україні. Його застосування було б неможливим без детального

аналізу успішної міжнародної практики надання соціальних виплат та аналізу зарубіжної соціальної статистики. Список країн у яких існує успішний досвід організації соціальних виплат наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Порівняльна характеристика організації систем соціальних виплат в закордонних країнах [39, 40, 41]

Ознака для порівняння	Німеччина	Швеція	США	Японія
1. Джерело фінансування соціальної допомоги	Бюджети федеральних земель та муніципалітети	Бюджети місцевих органів самоуправління	Державний бюджет, бюджети штатів	Фонди соціального страхування. Податкові відрахування
2. Правова основа (основний законодавчий акт)	Федеральний закон про соціальну допомогу, Кодекс соціального права	Закон про соціальне забезпечення	Конституція	Закон про соціальну допомогу
3. Види соціальних виплат	Базова соціальна допомога для літніх і непрацездатних людей; підтримка дітей та молоді; житлова допомога; допомога на дітей; допомога біженцям; допомога безробітним.	Виплати по хворобі; з інвалідності; за віком; самотнім людям; сім'ям; дітям; з безробіття; на утримання житла; соціальним ізгоям.	По старості і втраті годувальника, пенсійні виплати; допомога на виживання; страхівка по інвалідності; різні види допомоги з безробіття.	По старості; по хворобі і за станом здоров'я; по втраті годувальника; з безробіття; сімейна допомога; по інвалідності; у зв'язку з виробничими травмами; на житло.

Німеччина є країною з високим рівнем економічного розвитку і тому має можливості для фінансування соціальної сфери. У Німеччині рівень соціального забезпечення не найвищий, але він все одно відповідає реальним потребам одержувачів. Рівень організацій соціальної допомоги в Німеччині дуже високий. Обсяг соціальної допомоги визначається виходячи з реальних потреб одержувачів.

Німецький досвід цікавий тим, що існує єдиний Соціальний кодекс (Social Code), кожна частина якого присвячена різному виду соціальної

допомоги. Кодекс соціального права у Німеччині носить назву «“Sozialgesetzbuch” і складається з 12 розділів, що регламентують окремі види соціального забезпечення. В Україні ж існує дуже велика кількість законодавчих і нормативних актів, що регулюють різні види соціальних виплат. Отримувачам соціальних виплат в Україні доволі складно знайомитися з соціальним законодавством» [41].

Навіть невеликі темпи зростання соціальної допомоги в Німеччині виправдані, оскільки відповідають потребам одержувачів та стимулює їх до самозабезпечення (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Дані щодо задоволення потреб отримувачів базової соціальної допомоги в Німеччині [41]

Потреби отримувачів допомоги	Розмір допомоги, євро	Структура витрачання допомоги, %
Загальний розмір	432,0	100,0
Їжа, безалкогольні напої	150,6	34,86
Дозвілля, відпочинок, культура	41,43	9,59
Телекомунікації	38,62	8,94
Одяг, взуття	37,84	8,76
Проживання, електроенергія, ремонтні роботи	38,32	8,87
Предмети побуту, побутові прилади	26,61	6,16
Інші товари та послуги	34,26	7,93
Транспорт	35,99	8,33
Гігієна	16,42	3,80
Громадське харчування, проживання не вдома	10,76	2,49
Розвиток, освіта	1,12	0,26

Україна зацікавлена у впровадженні програмних засад надання соціальної допомоги. У Німеччині є три типи соціальних програм, які також придатні для використання в Україні, оскільки передбачають не лише фінансову підтримку, а й підтримку в особистому працевлаштуванні та розвитку кар'єри. Прикладами таких програм є Тимчасові програми для біженців та іноземців у Німеччині [41]:

1) «Freiwilliges Soziales Jahr» (FSJ) – «Добровільний соціальний рік». Метою цієї національної програми є надання молоді можливості застосувати

навички соціальної роботи та вивчити німецьку мову. FSJ підходить для осіб віком від 18 до 26 включно. Тривалість програми становить 12 місяців, але за потреби її можна продовжити до 18 місяців. Під час стажування учасники отримують грошову винагороду, яка звичайно нижче мінімальної заробітної плати, але з можливістю оплати проживання в Німеччині. Учасники програми отримують: мебльовану кімнату, харчування або компенсацію цих витрат; медичне обслуговування, пенсійне страхування, страхування на випадок безробіття, страхування від нещасних випадків; 26 робочих днів оплачуваної відпустки; кишенькові гроші (200-300 євро на місяць); п'ять безкоштовних семінарів з історії, культури та німецької мови в робочий час. Вимоги до учасників проекту: базовий рівень знання німецької мови А2, навички роботи в соціальній сфері. Сфери зайнятості: поліклініки; будинки дитини; поліклініки; будинки престарілих; інші соціальні установи;

2) «Freiwilliges Ökologisches Jahr» (FÖJ) – «Добровільний екологічний рік». Це німецька національна волонтерська програма, в рамках якої молоді люди можуть брати участь в екологічних проектах, покращуючи знання німецької мови. Волонтери можуть працювати від 38 до 40 годин на тиждень, включаючи обов'язкові семінари, які також зараховуються до робочого часу. Учасники отримують витрати на проїзд до місця проведення семінару, проживання та проведення культурних заходів. А ще надають: щомісячні кишенькові гроші від 180 до 300 євро; безкоштовне харчування; пенсію, медичне страхування, страхування від безробіття та від нещасних випадків; 26 днів оплачуваної відпустки; уніформу. Умови участі в проекті: вік від 16 до 27 років; вища освіта, базове знання німецької мови, комунікабельність. Учасники проекту можуть: займатися екологічною освітою неповнолітніх; піклуватися про екосистеми, використовуючи спеціальне обладнання чи географічні карти; піклуватися про флору та фауну в заповідниках; займатися сільським, лісовим господарством; працювати над проектами із захисту атмосфери; працювати в лабораторіях;

3) «Au Pair» – «Допомога по господарству». Це культурно-освітня програма обміну, за якою ви протягом року живете з родиною, вивчаєте мову та виконуєте певні обов'язки. В обов'язки учасників проекту входять: одягання, купання, годування та ігри з дітьми; розробка розважальних програм; супровід дітей до школи, садочка та гуртка; допомога дітям у виконанні домашніх завдань; підтримання порядку в дитячих кімнатах.

Швеція є країною з найкраще організованою системою соціального забезпечення та найвищим рівнем зайнятості населення у світі. Шведська соціальна політика охоплює освіту, охорону здоров'я, допомогу дітям до 16 років та допомогу у зв'язку з хворобою. Витрати Швеції на соціальне забезпечення перевищують 40% ВВП [42]. У Швеції найвищий рівень соціального забезпечення. Різниця у Швеції полягає в тому, що виплати соціальної допомоги спрямовані на досягнення соціального добробуту та забезпечення рівня зайнятості 90%. Соціальну допомогу отримують 80% населення.

Особливості американського соціального забезпечення: соціальна допомога надається бенефіціарам та членам їхніх сімей, які не мають інших джерел доходу та можливості працевлаштування. Сполучені Штати мають високий рівень соціального забезпечення, що також означає, що існують соціальні програми, спрямовані на викорінення бідності.

У США діють різноманітні види тимчасових соціальних програм, такі як: тимчасова фінансова допомога малозабезпеченим громадянам, додатковий соціальний дохід, програма пільгової купівлі американських товарів, спеціальні програми додаткового харчування для жінок, немовлят і дітей, дитяче харчування, дитяче харчування тощо. освіта в країні Гранти; Програма медичного страхування дітей; Medicaid; Head Start, Програма освіти дітей. В Україні допомога малозабезпеченим надається лише в грошовій формі і не передбачає натуральної чи соціальної програми. На нашу думку, це обмежує його підтримку.

США – це країна з високим рівнем соціального захисту від безробіття і, водночас, з обмеженою кількістю отримувачів допомоги. Її отримати можуть тільки ті громадяни, які не здатні себе утримувати власними силами, не мають альтернативних джерел доходів. В США в кожному штаті існує значна кількість різних видів допомоги з безробіття. Так, в штаті Нью-Йорк існує 6 видів допомоги з безробіття [39; 42].

1) страхові виплати з безробіття (Unemployment Insurance, UI). За цією програмою допомога виплачується безробітним, що в останні 18 місяців працювали в штаті Нью-Йорк. Щотижнева допомога становить 100-500 доларів на тиждень, залежно від колишнього розміру заробітної плати. Термін отримання допомоги не більше ніж 25 тижнів, поки не буде знайдена робота;

2) виплати з безробіття у зв'язку з надзвичайною ситуацією, пов'язаною з пандемією (Pandemic Unemployment Assistance, PEUC). Безробітний може отримувати ці виплати, якщо виплати за іншими тимчасовими програмами з безробіття він уже вичерпав. Максимальна тривалість таких виплат 53 тижні;

3) програма додаткових виплат (Extended Benefits, EB). Право на отримання допомоги має безробітний після вичерпання пільг за програмами UI і PEUC;

4) допомога з безробіття у зв'язку з пандемією (Pandemic Unemployment Assistance, PUA) Програма призначена для зайнятих неповний робочий день, самозайнятих працівників, незалежних підрядників і осіб, які останнім часом не працювали. Максимальна тривалість отримання допомоги 79 тижнів. Розмір виплат залежить від колишнього заробітку;

5) федеральна допомога з безробіття в зв'язку з пандемією (Federal Pandemic Unemployment Compensation, FPUC). Програма діє до 6 вересня 2021 року. Розмір виплат становить 300 доларів на тиждень додатково до стандартних виплат за програмами UI або PUA;

б) виплати з безробіття для осіб з різними джерелами доходів (Mixed Earner Unemployment Compensation, MEUC). Виплати надаються у розмірі 100 доларів на тиждень, якщо крім заробітної плати безробітний отримував більше

5000 доларів від самозайнятості або роботи незалежним підрядником. В США отримувачі допомоги, якщо для цього є дійсно вагомі підстави, можуть одночасно отримувати декілька видів допомоги з безробіття, або ж отримувати у випадку закінчення терміну одного виду допомоги інший вид. Отримувачами соціальної допомоги в США є як соціально незахищені громадяни, так і члени їх родин у випадку відсутності у них інших джерел коштів для існування.

У структурі соціальних виплат в США переважає допомога по старості та по хворобі. Тобто, це ті види допомоги, які надаються непрацездатному населенню. Це свідчить про охоплення системою соціальних виплат виключно того населення, яке не має засобів для існування та можливостей для отримання заробітку (рис. 3.1).

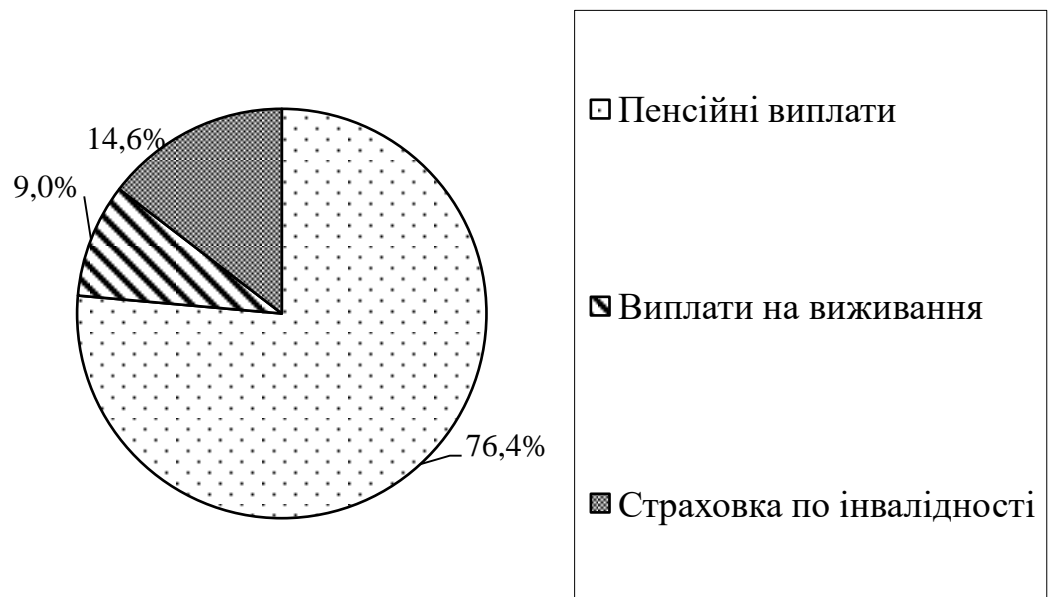

Рис. 3.1. Структура страхових виплат в США у 2022 р. (на початок року), % [42]

Для Японії характерна уніфікація різних форм медичного страхування та пенсійного забезпечення для створення належних умов життя для всіх категорій населення. Високий рівень соціального захисту людей похилого віку та дітей. Охорона дитинства та сприяння зростанню народжуваності.

Аналізуючи статистичні дані про рівень розвитку систем соціального захисту в основних країнах світу, можна визначити напрямки вдосконалення системи соціального захисту в Україні (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Напрями удосконалення української системи соціальних виплат із застосуванням зарубіжного досвіду

Країна	Напрямок удосконалення системи соціальних виплат
Німеччина, Швеція, Японія	Приведення розміру соціальних виплат у відповідність реальним потребам їх отримувачів
Німеччина, Японія	Впровадження системи загальнообов'язкового медичного страхування
Німеччина	Охоплення системою соціальних виплат виключно того населення, яке не має засобів для існування та можливостей для отримання заробітку та надання додаткових робочих місць для населення, здатного до праці
США, Німеччина	Забезпечення адресності і справедливості надання соціальних виплат за рахунок посилення контролюючих функцій органів соціального інспектування
США, Німеччина	Урізноманітнення виплат з безробіття, що обумовлює індивідуальний підхід та високий рівень захищеності від безробіття людей, які не мають альтернативних джерел доходів
США, Німеччина	Надання соціальної допомоги в натуральній формі та у вигляді участі в тимчасових соціальних програмах, що передбачають не тільки соціальну підтримку, а й працевлаштування та професійний розвиток
Німеччина	Забезпечення єдності та впорядкованості соціального законодавства за рахунок розробки єдиного Соціального кодексу

Важливим напрямом зниження соціальних загроз для національної безпеки України є забезпечення доступності медичних послуг для всіх верств населення. Закордоном таке завдання вирішується у багатьох країнах через систему медичного страхування.

Проте процес запровадження соціального медичного страхування в Україні є дуже проблематичним, головним чином з точки зору фінансування. Основним джерелом страхування є страхові внески, основну частину яких сплачує працездатне населення. Розмір пожертви експерти обґрунтовують в межах 5-7% від зарплати. Але запровадження соціального медичного страхування призведе до збільшення навантаження на фонд оплати праці та

може призвести до поширення тіньових схем виплати заробітної плати роботодавцями та гальмувати їх зростання.

Необхідною умовою функціонування загальнообов'язкового державного медичного страхування є усунення «тіні» офіційної заробітної плати працівника, оскільки значна частина роботодавців виплачує неофіційну частину заробітної плати додатково до офіційної мінімальної заробітної плати, встановленої законодавством, таким чином уникаючи тягаря на фонд оплати праці. Сьогодні, тіньова економіка України досягла 50% ВВП. Якщо ця тенденція збережеться, обов'язкове медичне страхування отримуватиме лише мінімальні внески, яких недостатньо для ефективності. «Слід зазначити, що для повноцінного функціонування єдиного медичного фонду не можна перебувати «в тіні» більше 20% заробітної плати» [43].

Крім того, актуальним питанням є також розмір відрахувань до спеціального фонду та чи можуть малозабезпечені отримати допомогу. Таким чином, на 1 січня 2023 року мінімальна заробітна плата в Україні становила 6700 гривень, а на січень 2023 року середня заробітна плата в Україні становила близько 14 000 гривень [45]. Враховуючи різний рівень заробітної плати, в Україні слід диференційовано підходити до визначення розміру внесків та надання допомоги незахищеним та малозабезпеченим верствам суспільства.

Жодна країна, навіть з найвищим рівнем ВВП, не може взяти на себе відповідальність за повне надання комплексних безкоштовних медичних послуг своїм людям. Тому ефективним механізмом є добровільне медичне страхування, яке в Україні становить лише незначну частку у структурі витрат, окрім системи обов'язкового медичного страхування та спеціальних програм для населення. Незважаючи на зростання витрат на охорону здоров'я, фінансування неефективної системи охорони здоров'я може не дати ефективних результатів.

Ці дані свідчать про те, що грошей не вистачає на оплату всіх медичних послуг, і вказують на нагальну необхідність побудови якісної системи охорони здоров'я. Саме медичне страхування може бути ефективним механізмом

фінансування охорони здоров'я, зменшення навантаження на державні бюджети та зменшення витрат громадян на приватну медицину. Ефективна система фінансування охорони здоров'я має базуватися на структурах фінансування бюджетного страхування (обов'язкове медичне страхування, добровільне медичне страхування, державний бюджет). У свою чергу страхові ринки мають стати активними учасниками створення ефективної системи охорони здоров'я.

Для забезпечення функціонування системи охорони здоров'я передбачаються не тільки бюджетні кошти, а й кошти закладів добровільного медичного страхування та закладів соціального страхування (обов'язкового медичного страхування). Тобто кінцеві результати будуть розділені на три рівні, відповідно до яких і будуть надаватися медичні послуги. Перший рівень – державна програма, яка доступна людям безкоштовно, так званий рівень порятунку життя. Другий рівень – система обов'язкового медичного страхування. Організація обов'язкового медичного страхування забезпечуватиметься спільно державою та роботодавцями. Роботодавці та громадяни можуть здійснювати добровільне медичне страхування (за власні кошти). Розвиток загальнообов'язкового медичного страхування зменшить навантаження на державний бюджет та надасть пакет медичних послуг усім громадянам.

Також для країни вкрай важливим стає уніфікація підходів до соціального забезпечення та надання соціальних послуг, що обумовлює необхідність прийняття Соціального кодексу України.

Отже, визначення напрямків удосконалення системи соціального захисту населення на основі зарубіжного досвіду сприятиме успіху реформування вітчизняної системи соціального захисту та сприятиме зниженню рівня соціальних загроз для національної безпеки України.

3.2 Пропозиції щодо напрямів забезпечення соціальної безпеки в Україні

За останнє десятиліття національна безпека зіткнулася з новими загрозами, пов'язаними із зовнішньою агресією проти України, яка на початку 2022 року переросла у повномасштабну війну, та продовженням поширення епідемії коронавірусу. Руйнація економіки окупованих територій, мільйони внутрішньо переміщених осіб, масштабна зовнішня міграція актуалізували проблему реформування практики бюджетного фінансування соціальної політики в умовах надзорських бюджетних обмежень.

Визначальними напрямками реформування в системі фінансування витрат на соціальну сферу мають бути такі:

- удосконалення планування та прогнозування видатків бюджету на соціальну сферу, що має базуватися на нових методологічних засадах. Змінити «поверхневу» політику планування видатків, яка базується на власних міркуваннях влади щодо пріоритетності розподілу бюджетних коштів та широкому використанні екстраполяції в процесі планування, на цільову середньострокову політику видатків. Бюджетне планування, яке тісно пов'язане зі стратегічними пріоритетами розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Такий зсув дозволить підвищити об'єктивність у визначенні бюджетних потреб у фінансуванні соціальної політики, що вкрай важливо в умовах дефіциту фінансових ресурсів;

- «інноватизація інструментарію бюджетного фінансування соціальної політики, що передбачатиме впровадження альтернативних методів та каналів спрямування бюджетних коштів на надання соціальної допомоги та соціальних послуг, демократизація цих відносин із залученням недержавних структур. Важливою умовою успішності цього напрямку реформування видатків бюджету на соціальну політику є посилення кореляції між їх обсягами та отриманими результатами у формі наданих бюджетних благ. Пряме бюджетне фінансування суспільних благ варто поєднувати з активним впровадженням непрямих методів фінансування, що формують передумови для диверсифікації джерел

коштів на соціальну політику та підвищення якості послуг» [44].

Соціальна політика у сфері регулювання доходів населення також має сприяти підвищенню ефективності програм соціальних виплат, оскільки існуюча система соціальної допомоги має певні вади:

- обсяг допомоги недостатній для певного покращення добробуту населення країни;
- слабка методологічна розробленість процедур розподілу допомоги (відсутність системи оцінки ефективності соціальної допомоги);
- неповна інформаційна база щодо потенційних реципієнтів;
- відсутність ефективних механізмів забезпечення адресних форм соціальної підтримки);
- недостатній контроль за розподілом допомоги, при цьому акцент робиться вже не на допомозі соціально незахищеним та малозабезпеченим домогосподарствам та визначенні їх реальних потреб у такій допомозі, а на виконанні контрольних-делегуючих функцій.

З огляду на ці питання реформування системи виплати соціальних трансфертів має передбачати наступні кроки:

- захистити малозабезпечені верстви населення шляхом покращення адресності програм соціальної допомоги, очищення фінансово незахищених програм соціального захисту та зосередження бюджетних коштів на найважливіших напрямках соціальної політики;
- перевести соціальні виплати в готівку, особливо житлові субсидії та пільги на транспортне обслуговування. Це дозволить громадянам обирати, скільки витратити на послуги ЖКГ чи транспорту, а також покращить фінансовий стан надавачів цих послуг, створюючи передумови для демократизації процесу надання державних послуг. Необхідно переходити до такої моделі надання соціальних виплат, яка не передбачає дискримінації громадян за територіальним принципом, а також мінімізує моральний дискомфорт одержувачів (ефект стигматизації);
- врегулювати державну соціальну допомогу, прийняти заходи щодо

посилення соціальної допомоги окремим групам населення з урахуванням економічного становища та умов життя сім'ї (затвердити економічно обґрунтовані критерії визначення права на отримання державної соціальної допомоги) та заохотити громадян прийняти активну життєву позицію та прагнення власними зусиллями підвищити рівень життя своїх сімей, розширити масштаби різноманітної загальнодержавної соціальної допомоги до мінімального рівня забезпечення життя відповідних соціальних груп);

– спрощення процедур призначення різних видів державної соціальної допомоги через: мережу консультаційних служб для широкого інформування громадян про їхні права та обов'язки щодо надання державної соціальної допомоги; використання сучасних інформаційних технологій для надання громадянам дистанційних консультацій та визначення права особи на державну соціальну допомогу та розподіл такої допомоги.

Важливою проблемою, що впливає на ефективність систем соціальних трансфертів, є низька адресність негрошової допомоги. Як правило, натуральні перекази розподіляються за категоріями, без реальної перевірки необхідності, яка збільшує помилки включення. Однак варто звернути увагу на інший аспект таких трансфертів – моральне приниження, яке одержувачі можуть відчувати в процесі користування субсидованими послугами (символом яких є право на безкоштовний проїзд у громадському транспорті для учасників бойових дій чи пенсіонерів). Конфліктну проблему соціальних трансфертів у натуральній формі можна вирішити шляхом переведення їх у грошову форму та часткового впровадження (для окремих видів трансфертів) перевірки потреб одержувачів.

За кордоном розроблено різноманітні методи оцінки потреб отримувачів соціальної допомоги: прямі візити до заявників для оцінки, бальний метод, участь у громадських роботах та інші. В Україні останнє рішення проблеми соціальних виплат фактично не використовується, хоча воно довело свою ефективність у США та інших країнах (для отримання соціальної допомоги потрібно виконати певну кількість громадських робіт, таким чином «відсіяти» заможніших одержувачів). Щодо прямого методу оцінки, то в Україні він

обмежено використовується при розподілі соціальних виплат малозабезпеченим громадянам та в місцевих програмах соціальної допомоги за зверненням до органів місцевого самоврядування.

«Незважаючи на переваги методу прямого оцінювання, доцільність його застосування визначає дія двох чинників: по-перше, розміри соціальної виплати (оскільки значний розмір соціальної допомоги є підставою для пошуку способів його отримання без реальних підстав); по-друге, обсяг бюджетних витрат на цільову програму соціальної допомоги (чим вищі витрати на надання виплат, тим більш доречно впроваджувати метод прямого оцінювання нужденності)» [42]. На відміну від інших підходів до питань соціального забезпечення, вимоги прямої перевірки пов'язані зі значними транзакційними витратами, що знижує ефективність їх використання в процесі розподілу соціальних трансфертів. Тому рекомендується передбачити два варіанти безпосередньої оцінки потреб: документальний (коли необхідно перевірити документи, що підтверджують рівень доходів чи майновий стан заявника) та очний (коли перевіряються не лише документи, а й місце проживання одержувача). Останній варіант доцільно використовувати, якщо розмір соціальної виплати є значним і є вагомі підстави вважати, що фактичний рівень добробуту заявника відрізняється від заявленого в поданих документах.

Загалом впровадження реформ надання державних послуг потребує вирішення низки організаційних та методологічних питань. По-перше, необхідна чітка та об'єктивна методика розрахунку вартості соціальних послуг, щоб створити конкурентоспроможний механізм рейтингу. Приватні агентства будуть зацікавлені брати участь у таких тендерах лише за умови розуміння фінансових аспектів надання послуг за бюджетними витратами (потенційний дохід, гонорари тощо). Що стосується мережі державних закладів соціальної сфери, то її необхідно оптимізувати в рамках реформ шляхом закриття чи приватизації тих установ, які погано працюють. Кошти, що вивільняються на утримання цих закладів, можуть бути спрямовані на зміцнення матеріальної бази інших закладів соціальної сфери.

Тому перспективи підвищення ефективності соціального забезпечення населення України мають поєднуватися із закордонним досвідом соціального забезпечення та враховувати поточну ситуацію в Україні – зовнішні виклики, стан країни тощо. Під час війни зростає кількість людей, які потребували державної допомоги. Важливо враховувати виклики економічного характеру, оскільки показники соціально-економічної ситуації в Україні та її динаміка є загрозовими для національної безпеки.

Висновки до розділу 3

1. Україні необхідно реформувати систему соціального забезпечення, щоб стати соціально орієнтованою країною. У існуючій системі відсутнє збалансоване та зрозуміле соціальне законодавство для одержувачів соціальних виплат, а виплати є надто низькими, щоб задовольнити потреби незахищених верств суспільства. Реформа має спиратися на успішний зарубіжний досвід, наприклад, єдиний Соціальний кодекс Німеччини, високий рівень соціального забезпечення Швеції, різного роду тимчасові соціальні програми США, спрямовані на викорінення бідності. Україна має вдосконалити систему соціального захисту, забезпечивши доступність медичних послуг для всіх верств населення.

2. Український уряд стикається з проблемами реформування практики бюджетного фінансування соціальної політики через жорсткі бюджетні обмеження, спричинені війною з Росією та пандемією COVID-19. Уряд має на меті вдосконалити планування та прогнозування бюджетних видатків у соціальній сфері, перейти до цільової середньострокової політики видатків, запровадити альтернативні методи та канали спрямування бюджетних коштів на надання соціальних допомог та послуг. Уряд також повинен підвищити ефективність соціальних програм шляхом усунення недоліків існуючої системи, таких як недостатність допомоги, слабка методологічна розробленість

процедур розподілу допомоги, неповна інформаційна база щодо потенційних отримувачів, недостатній контроль за розподілом допомоги.

Реформування системи соціальних трансфертів в Україні має передбачати захист малозабезпечених верств населення, переведення соціальних виплат у грошову форму, врегулювання державної соціальної допомоги та спрощення порядку призначення різних видів державної соціальної допомоги. Проблемою є низька адресність безготівкової допомоги, а натуральні перекази мають бути переведені в грошову форму та частково перевірені на потреби отримувача. Для створення конкурентоспроможного рейтингового механізму необхідна чітка та об'єктивна методологія розрахунку вартості соціальних послуг, а в рамках реформ – оптимізація мережі державних закладів соціальної сфери.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження соціальних загроз національній безпеці України дозволяє зробити наступні висновки.

1. Національна безпека є багаторівневим національним економічним і соціальним явищем, яке має базуватися на розумінні безпеки з точки зору матеріального, біологічного та людського суспільства. Поняття безпеки життя слід розглядати як захист усього матеріального світу та людського суспільства від різноманітних негативних впливів природи та суспільства. Національна безпека є неодмінною умовою виживання людей, суспільств і країн, яка зберігає накопичені цінності як запоруку можливості їх подальшого прогресу. Категорія національної безпеки є не абсолютною, а відносною і має сенс лише тоді, коли вона пов'язана з конкретними об'єктами чи сферами діяльності людини та навколишнього світу.

2. Соціальна складова національної безпеки має вирішальне значення для виживання та стабільного функціонування соціальної системи. Вона включає оцінку соціальної напруженості, невдоволення населення рівнем соціально-економічного розвитку, готовність і можливість кожного до продуктивної праці. Поняття соціальної безпеки не закріплене на законодавчому рівні, але воно набуває все більшого значення для забезпечення національної безпеки. До загроз національній безпеці в соціальній сфері належать безробіття, нелегальна зайнятість, нелегальна трудова міграція та бідність.

3. Забезпечення національної безпеки передбачає аналіз протиріч між зовнішніми соціальними чинниками та національно-державними інститутами, моніторинг внутрішніх протиріч і розробку заходів щодо їх вирішення. Об'єктами національної безпеки є людина, суспільство, країна, але об'єктами мають бути зовнішні та внутрішні системи взаємовідносин між різними елементами соціальної спільноти. Негативні явища, які виникають у соціальній сфері та викликають соціальну напругу, здебільшого є результатом недосконалості державного управління, тобто низького рівня національної

безпеки України.

4. Аналіз сучасних тенденцій забезпечення соціальної безпеки в Україні доводить, що військова агресія Росії в Україні спричинила суттєві фінансові труднощі, інфляцію та продовольчу загрозу. Під час обстрілів були пошкоджені промислові об'єкти, що призвело до скорочення сукупного попиту, через що багато підприємств не змогли підтримувати та розширювати виробництво. Населення України поступово скорочується, спостерігається негативна динаміка народжуваності та смертності. Ще під час коронавірусної кризи в країні зростати почала кількість безробітних, а в 2022 р. ситуація стала катастрофічно: рівень безробіття оцінено в 28,3%. Бюджетні витрати на охорону здоров'я відносно ВВП знаходяться на прийнятному мінімумі, але до кінця 2022 року зросли до 4,1%. Витрати на освіту як частка ВВП впали до 5,6%, нижче критичного значення в 8,3%. Питома вага загальних видатків бюджету на соціальне забезпечення та соціальне страхування у ВВП зросла до 8,8 % через зростання чисельності вразливого та переміщеного населення.

5. За результатами аналізу встановлено, що воєнні події суттєво змінили ціннісну структуру та висвітлили нові пріоритети у фінансуванні соціальної сфери, що несе нові виклики для країни. В даний час оцінка соціального захисту на індивідуальному рівні вимагає розгляду ступеня задоволення основних потреб людей. Не менш важливою є не лише продовольча безпека, а й забезпечення належного рівня медичної допомоги.

6. Проаналізовано масштаби та структуру фінансування соціальної сфери України з 2020 по 2022 роки та встановлено, що загальний обсяг видатків на соціальне забезпечення та фінансування забезпечення у 2022 році зросте на 188,4 млрд грн, або на 23,4% до 994,9 млрд грн. Питома вага видатків на соціальне забезпечення та соціальне страхування в загальній структурі видатків зведеного бюджету знизилася на 17,9% і у 2022 році становила 32,7%.

7. Україні необхідно реформувати систему соціального захисту та стати соціально орієнтованою країною. Існуюча система не має збалансованого та чіткого соціального законодавства для отримувачів соціальної допомоги, а

рівень соціальної допомоги є надто низьким, щоб задовольнити потреби вразливих верств суспільства. Реформи мають спиратися на успішний іноземний досвід, наприклад, прийняття єдиного соціального кодексу, як у Німеччини, формування високого рівня соціального забезпечення для всіх верств населення, як у Швеції та різні тимчасові соціальні програми Сполучених Штатів, спрямовані на викорінення бідності. Україна повинна покращити свою систему соціального захисту та забезпечити доступ до медичних послуг людям з усіх верств населення.

8. В останні роки український уряд зіткнувся з проблемою реформування практики бюджетного фінансування соціальної політики. Уряд має на меті вдосконалити планування та прогнозування бюджетних видатків у соціальній сфері, перейти до цільової середньострокової політики видатків, запровадити альтернативні методи та канали спрямування бюджетних коштів на надання соціальної допомоги та послуг.

Реформування системи соціальних трансфертів в Україні має передбачати захист малозабезпечених верств населення, переведення соціальних виплат у грошову форму, стандартизацію державної соціальної допомоги та спрощення процедур розподілу різних видів субсидій. Державна соціальна допомога. Проблема в тому, що безготівкова допомога має низьку адресність, і натуральні перекази потрібно конвертувати в готівку та частково перевіряти для задоволення потреб одержувача. Для створення конкурентного рейтингового механізму необхідно мати чітку та об'єктивну методику розрахунку вартості соціальних послуг та оптимізувати мережу державних закладів соціальної сфери в рамках реформи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Владленова І.В., Годзь Н.Б. Вступ до філософії : навч.-метод. посіб з курсу «ФІЛОСОФІЯ» для студентів усіх спеціальностей і форм навчання. Харків : Видавництво Іванченка І. С. 2018. 186 с.
2. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Філософія : мислителі, ідеї, концепції: підручник. Київ : Книга. 2005. 529 с.
3. Кремень В.Г., Горлач М.І. Філософія : підручник для вищої школи. 3-е вид. перероб. та доп. Харків : Прапор, 2004. 672 с.
4. Адамчук О. Загальний аналіз різних аспектів національної безпеки України як поняття в сучасних наукових дослідженнях. Зовнішня політика та національна безпека. 2018. № 4 (63). С. 1–7.
5. Александрова О. Ю. Демографічна безпека України: оцінка стану, акценти державного регулювання. Агросвіт. 2017. № 18. С. 69 – 74.
6. Америка насамперед : текст інаугураційної промови Дональда Трампа. Український інтерес. 2017. 21 січня. URL : <https://uain.press/world/ameryka-nasampеред-tekstinauguratsijnoyi-promovydonalda-trampa-2242>.
7. Андрийко О. Ф. Государственный контроль: теория и практика. Киев : Национальная академия наук Украины, Институт государства и права им. В. М. Корецкого, 1999. 23 с.
8. Андрійчук В. Глобалізація, інтеграція та економічна безпека України. *Політика і час*. 2004. № 9. С. 61–71.
9. Авксентьева Т. Г. Суспільне порозуміння в Україні як фактор політичної стабільності: виклики та перспективи. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. № 1132. Серія “Питання політології”. С. 66 – 70.
10. Бакуменко В. Д. Методологія державного управління проблеми встановлення та подальшого розвитку. *Вісник УАДУ*. 2003. № 2. С. 11–27.
11. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень. Проблеми теорії, методології, практики : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 328 с.

12. Виклики й загрози національній безпеці у контексті геополітичного та гео економічного вибору України : матеріали круглого столу (м. Київ, 3 груд. 2014 р.) / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, к-драглобалістики, євроінтеграції та упр. нац. Безпекою ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, Г. П. Ситника. Київ : НАДУ, 2014. 161 с.

13. Помаза-Пономаренко А. Л. Напрями та методологія формування національної безпеки в регіональних умовах. Публічне управління та митне адміністрування. 2015. № 2. С. 194–199. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcudu_2015_2_29

14. Ложкін Г.В., Рибальченко О.М. Диференціація понять загроза та небезпека. *Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності*. 24 листопада 2021 р. С. 26-30.

15. Копанчук В. О. Державна політика у сфері національної безпеки та охорони громадського порядку. дис. ..д-ра наук з державного управління: 25.00.05. Харків, Національний університет цивільного захисту України. 2020. 375 с.

16. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія. Львів : Арал, 2008. 384 с.

17. Онікієнко В.В. Маргіналізація населення України. НАН України НЦ ЗРП. Київ. 1997. 191с.

18. Богиня Д.П., Куликов Г.Т., Шамота В.М., Лісогор Л.С., Долгова Л.І. Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати. НАН України. Інститут економіки. Київ. 2001. 300с.

19. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV (втратив чинність). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.

20. Давидюк О.О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системних показників. URL : <http://www.cpsr.org.ua/>

21. Лібанова Е.М. Перспективи трансформації соціальної сфери України. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 1 – 2.

- 22.. Дорогунцов С.І., Ральчук О.М. Сталий розвиток і безпека: аспекти сполучення. Київ. Т-во „Знання” України. 2002. 34 с.
23. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навчальний посібник. Ірпінь, 2000. 304 с.
24. Національна безпека України 1994 – 1996 рр.: Наукова доповідь НІСД. Київ: НІСД. 1997. 197 с.
25. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України. Нац. ін-т проблем міжн. безп. За ред. А.І.Сухорукова. Київ. 2003. 64с
26. Державна служба статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
27. Статистичні дані Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua>
28. Великсар Т.І. Державна соціальна допомога як елемент системи соціального захисту населення: реалії та перспективи удосконалення. *Економіка та держава*. 2015. № 12. С. 100-103.
29. Замкова Н., Гнидюк І. Механізм фінансового забезпечення соціальних гарантій населення України. Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України: зб. наук. пр. ІХ Міжнар. наук.-практ. конф., 14-16 верес., 2021 р. Вінниця, 2021. Ч. 2. С. 118–127.
30. Ільєнко Н., Спасенко Ю. Підвищення рівня добробуту населення та ефективності системи соціального захисту як пріоритетні напрями соціально-економічної політики держави. *Україна: аспекти праці*. 2021. № 4. С. 15–19.
31. Безпаленко О.В. Економічні та соціальні індикатори солідарного пенсійного страхування в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 4. С. 16-23.
32. Безпека людини – безпека країни: Стратегія національної безпеки України, Указ Президента України від 14.09.2020 року №392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
33. Бурлай Т. В., Дмитрук Д. А. Політика соціальної якості: теорія та міжнародні підходи в контексті завдань повоєнної реконструкції України. *Суспільні трансформації*. 2022. № 3 (82). С. 9-30.

34. Клименко А. С. Методика оцінки якості надання соціальних послуг. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2022. № 28. С. 148–152.
35. Шевченко О.А. Еволюція стратегій національної безпеки України протягом років незалежності крізь призму забезпечення економічної безпеки держави. *Науковий вісник УжНУ*. Серія: Право. 2021. №65, С.152-159.
36. Державний центр зайнятості України. Аналітика та статистика. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics>
37. Грень Т. Я. Особливості реалізації політики соціального захисту територій в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: *Публічне управління та адміністрування*. 2022. Том 33 (72) № 6. С. 80-84.
38. Ємельяненко Л. М., Москвіна В. І. Соціальні стандарти як інструмент реалізації трансфертної політики в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2021. № 2. С. 74–83.
39. Акімова Л. М. Механізми впливу інструментів державного регулювання на економічну безпеку держави у соціальній і демографічній сферах: світовий досвід. *Аспекти публічного управління*. 2018. № 6. С. 80–91.
40. Зюзін В. О. Зарубіжний досвід фінансування соціальних програм. *Ефективна економіка*. 2019. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2019/154.pdf.
41. Малюга Л. Національні особливості соціального законодавства Федеративної Республіки Німеччина: досвід для України. *Право України*. 2019. № 6. С. 184–197
42. Мішина С. В., Мішин О. Ю. Міжнародний досвід надання соціальних виплат. *Ефективна економіка*. 2021. № 10. С. 1-13.
43. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL : <http://nfp.gov.ua/content/konsolidovani-zvitni-dani.html>.
44. Бражко О. В. Модернізація національної системи України соціального захисту населення в період воєнного стану. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2022. № 31. С. 31–34.